



"לדורות"

סיפוריהם של ניצולי השואה החיים בישראל

שאלון לרישום קורות ניצולי השואה

איסוף סיפוריהם של ניצולי השואה הוא אחד המרכיבים החשובים ביותר בשימור הזיכרון ובהנחלתו לדורות הבאים. לכן, המידע על קורותיהם של הניצולים חיוני מאוד לחוקרים ולבני הדורות הבאים. בעזרת מידע זה אפשר יהיה להכיר את הסיפורים הפרטיים המרכיבים את התמונה הרחבה של תקופת השואה. לסיפור האישי שלכם יש חשיבות לאומית, מחקרית וחינוכית. אוסף הסיפורים מפורסם באתר אינטרנט מיוחד שכתובתו www.ledorot.gov.il

שם משפחה ושם פרטי כיום

שם משפחה: בוגלר	שם פרטי: שמואל
-----------------	----------------

פרטים אישיים לפני השואה ובתקופתה

במידה והשאלה אינה נוגעת אלייך, אין צורך לענות עליה

שם משפחה איתו נולדת: בוגלר		בלועזית
שם פרטי איתו נולדת: שמואל	בלועזית	שנת לידה: 1928
עיר לידה: בודרוגקרטור	בלועזית Bodrogkrstor	ארץ לידה: הונגריה
שם פרטי ושם משפחה של האב: מרדכי בוגלר	שם פרטי ושם נעורים של האם: רייזל איצקוביץ'	
מקום מגורים קבוע לפני המלחמה:	בלועזית	ארץ המגורים:
השכלה/תואר אקדמי לפני המלחמה: (יסודי, תיכון, אוניברסיטה, ישיבה)	מקצוע לפני המלחמה: (תלמיד, סנדלר, מורה)	חבר בארגון או בתנועה: (בית"ר, השומר הצעיר, בני עקיבא)
מקומות מגורים בתקופת המלחמה: (שם העיר או האזור ושם הארץ)		
במידה והיית בגטו, ציין את שמו : גטו בהונגריה ואז לאושוויץ בירקנאו	בלועזית	Ghetto in Hungary and then to Auschwitz-Birkenau
במידה והיית במחנה עבודה או מחנה ריכוז, ציין את שמו : קיטליץ- רעבען שהיה שייך למחנה השמדה גרוסרוזן ובמחנה בוכנאלד	בלועזית	Kitlitz - Raban had belonged to an extermination camp Gross-Rosen and Buchenwald camp
המקום בו נודע לך כי הנך אדם חופשי:	תאריך השחרור:	
במידה והיית במחנה עקורים ציין את שמו (מחנות פליטים שהוקמו לאחר המלחמה בעיקר באוסטריה, גרמניה ואיטליה)	ציין מקום אליו חזרת לאחר השחרור	



במידה ועלית באנייה, ציין את שמה	שנת עליה: 1947	במידה והיית במחנות מעצר בקפריסין, ציין ממתי עד מתי : מחנה '55 ארבעה חודשים
---------------------------------	-------------------	---

אנא ספרי/י על קורותיך לפני המלחמה

משואה לתקומה – שמואל בוגלר

נולדתי בהונגריה בעיירה בודרוגקרטור למשפחה מרובת ילדים. שם אבי מרדכי נולד בהונגריה בשנת 1890 ואילו אימי רייזל לבית איצקוביץ נולדה בשנת 1888 בטיסה אוילק ברוסיה הקרפטית, אז תחת שלטון צ'כיה כיום תחת שלטון אוקראינה. מתי נישאו לא ידוע לי.

להורי נולדו במשך השנים 10 ילדים ואלה הם: שרה ברנדל נולדה בשנת 1910, משה נתן 1912, אלכסנדר 1914 רחל לאה 1916, הנצה מינדל 1918, ברכה 1919, יעקב צבי 1921, אברהם 1923, חיים 1926 ואילו אני בן הזקונים נולדתי בשנת 1929. ברכה נפטרה ממחלה בשנת 1920 או 1921.

אבי היה הצעיר במשפחה, היינו משפחה דתית אורתודוקסית, לאבי היה זקן ארוך ופאות כמובן, אך לבושו היה מודרני לא לבש שטריימל ומעיל (בקיצה). לבש תמיד היטב עם מגבעת שחורה ומגפיים מבריקות והיה הולך עם מקל טיולים. המקל שימש לו גם להתגוננות מפני הגויים אם במקרה יותקף על ידם. בערב בחוזרו מבית הכנסת היה מתלווים אליו היהודים שהיו גרים באזור שלנו כי ידעו שאם ילכו עם אבא לא יאונה להם כל רע מצד הלא יהודים. אבא יגן גם עליהם, דבר שהתנקם בו מאוחר יותר ועל כך יסופר מאוחר יותר. הורי עסקו לפרנסת המשפחה בעופות וביצים. מסחר זה, לא היה קל כלל וכלל והייתה פרנסה קשה מאד, אך התפרנסנו בכבוד מבלי להתעשר. שפת הדיבור בבית הייתה בדרך כלל בשפה האידיש (יידיש). אבא דרש ובפרט מהבנים לא לדבר בשפה ההונגרית, עם הבנות הוא הקל, אבא דבר אליהן ביידיש ואילו הבנות השיבו לו בהונגרית. עם אימא דבר ביידיש כן עם הסבתא שהייתה גרה אתנו, היא לא ידעה הונגרית כלל.

קריאת ספרים חילוניים אסור היה בכלל לקרוא ובפרט אנו הבנים, מותר היה לנו לקרוא את ספרו של ז'בוטינסקי שתורגם להונגרית. גם עם הקריאה הקל על הבנות וטען כי במקום שהן תצאנה להסתובב ברחוב, מוטב שתשבנה בבית ותקראנה ספר חילוני. הייתה באווירה של הבית, אירה ציונית. לראיה, אחותי רחל לאה היגרה עם משפחת שטרומ-בן דודינו לישראל בשנת 1939. באותה שנה היגרה אחותי שרה ברנדל (שרלוט) שהייתה כבר נשואה, לצרפת ואחי משה נתן היגר עם אשתו לארה"ב.

דמותה של אימא

אימא הייתה נמוכה מאבא, אך כשם שהייתה נמוכה כך הייתה דומיננטית בבית. הייתה עקרת בית להפליא. הן בבישול והן באפיה. הייתה אופה לחם, עוגות ליום יום ולשבת. בשבתות לפנות ערב היינו יושבים עם אימא על מרפסת הבית או על המדרגות ואימא הייתה מפליגה ומפליאה בסיפוריה על אותה התקופה וכן הייתה שרה לנו שירי באידיש. כמה התגעגענו לבוא השבת שנוכל להתמוגג וליהנות מחברתה, סיפוריה ושירה. אימא ניחנה בחוש מסחרי ולמעשה גם בכך הייתה דומיננטית. במלחמת עולם הראשונה היה לאבי מפעל לסבון ומאוחר יותר מפעל למילוי סודה בסיפונים מזכוכית, הוא גם ניסה כוחו במסחר כל מיני מוצרים אך לא בהצלחה רבה ואז עברו למסחר עופות וביצים כפי שתיארתי לעיל וזאת עשו יחד בפרט שהילדים גדלו ויצאו מהבית מי לישיבה, מי למסחר ומי ללימוד מקצוע.

לא היה לנו בית משלנו בתקופת ילדותי. היינו גרים בשכירות בבית שהיה בנוי על גבעה ממול הנהר "בודרוג". הדירה הייתה די גדולה, 4-5 חדרים, מטבח גדול ובסוף החצר היה אולם גדול ששימש כלול לעופות שהורי קנו בשווקים והחזקנו בהם עד שחיטתם. מעולם לא היינו לבד כלומר רק המשפחה. תמיד היו לנו אורחים: אם בני דודים הבנים של דוד נח, או אפילו חצי יתומים מהדוד אברהם או וולף. אכלו וישנו אצלנו לעיתים תכופות. העיירה הייתה מעורבת, בס"ה כ-3,000 תושבים כאשר היהודים מנו כשליש. גם בית ספר יהודי לילדי היהודים לא היה, על כן למדנו בבית ספר מעורב. בעיירה היו שני רחובות שחצו אותה, רחוב ראשי שזה היה הדרך בין העיר טוקאי לבין עיר המחוז שאטור אוליה אויהל. הייתה רכבת בין עיר המחוז הנ"ל שהייתה למעשה בגבול סלובקיה לבין עיר הבירה בודפשט, וכן היה רחוב עילי על הגבעה ולידו בית הקברות היהודי. ברחוב הראשי היה בית



הכנסת, בית המדרש של הרב כ"כ המועצה המקומית ובית הספר היסודי היחידי בעיירה. על הנהר היה בדרך כלל גשר שאפשר מעבר לשדות שבצד השני, אך בחורף היה הנהר עולה על גדותיו אז היו מפרקים את הגשר ובמקומו נע מצד אל צד דוברת. סיפרו לי אחיותיי שבהזדמנות אחת כשהנהר עלה על גדותיו, נעלמתי ולאחר חיפושים מצאו אותי יושב על ערימת הקרשים של הגשר המפורק כאשר אני טובל את רגלי בנהר.

מים זורמים לא היו בביתם. נאלצנו לשאת מים בשני דליים עם אסל מהנהר ולמלא חבית שהוצבה במטבח. המים לא היו כל כך נקיים על כן שמו הורי לתוך החבית חומר כימי לחיטוי המים ויכולנו לשתות ממנו רק אחרי הרתחה. מקלחת לא הייתה כמובן בהיעדר מים זורמים. כדי להתרחץ השתמשנו בגיגית וגם בטבילה במקווה. חשמל הגיע לכפר מאוחר יותר. עד אז השתמשנו בעששית נפט. הזכוכית תמיד התלכלכה ואבא שהיה קפדן בניקיון, היה כל בוקר מנקה אותה. באותה הזדמנות היה מנגב גם את הכוסות שהיו מסודרות על המזנון. הרחובות והסמטאות לא היו מכוסות בזפת. בחורף בוססנו בבוץ. כל חורף ירד שלג. היה קר מאד. ההסקה הייתה בעצים ופחם, בתנור גדול שהיה בחדר האמצעי.

השלג והכפור לא עצר בעדינו והחיים המשיכו כסדרם. לעומת זאת, בקיץ היה חם מאד והביל וכמובן לא ידענו ואפילו לא שמענו על מזגן ואפילו לא על ונטילטור. חיינו חיים כפריים פשוטים ללא כל קידמה. מקלט רדיו לא היה לנו ואינני יודע אם היה בכפר רדיו בכלל. המועצה המקומית אם רצתה להביא לידיעת התושבים משהו, צו או תקנה כל שהיא, היה איש עם תוף שהיה עובר ונעצר במקום מרכזי, החל לתופף וכאשר לטעמו התאספו מספר אנשים מספיק, היה שולף קלף וקורא את ההודעה. כך גם הודיעו ליהודים בשנת 1944 באיסרו חג פסח להתאסף בחצר בית הכנסת וכפי שסיפור להלן. כך החלה הגליית היהודים מהכפר לגטו ומשם לאשוויץ. הבנים היהודיים ואני ביניהם למדנו בחיידר. היו שלושה חיידרים.

קהילת היהודים בעיירה הייתה מחולקת לשלושה פלגים וחסידים. חסידים אלו היו לבושם שחור, עם קפוטות ואפילו שטריימל. עוד מקרה מוזר אזכיר. בעיירה היה גר דודי נח אחיו של אבא. דוד נח השתייך לחסידיו של הדיין פרידמן ואבי השתייך לרבינר שלינגר. אני זוכר תקופה שאבי והדוד נח לא דברו ביניהם על רקע השתייכות הפלגנית. סדר היום של דרדק כמוני: קם בשעה 5 בבוקר בחורף ובקיץ, הולך לחיידר ללמוד ולהתפלל, בשעה 7 רץ הביתה לאכול ארוחת בוקר, מיד אחרי זה רץ לבית הספר המעורב. לומד בבית הספר עד הצהריים, מגיע הביתה, סועד ארוחת צהריים וחוזר לחיידר עד שעה 7 בערב. אחרי ארוחת ערב אני חייב לעשות שיעורי בית כולל שינון שירה של משורר מפורסם, כן לשנן לוחות כפל בחשבון. בדרך כלל הייתי תלמיד טוב גם בחדר וגם בבית ספר, אך קרה לפעמים פספוס ואז נענשתי בבית הספר לבושת. העונשים שהיו נהוגים בבית הספר: העמדה בפניה, לקרוע ברך בפניה, מכות עם מקל או סרגל על האצבעות, תליית שלט בצוואר עליו כתוב "עצלן" ולהסתובב בחצר בית הספר בשעת ההפסקה.

הונגריה מדינה שתושביה ברובה שייכים לדת הקתולית הידועה כשונאי יהודים. דוגמא אחת מיני רבות - אבי נאסר והובל לאורך רחובה הראשי של העיירה כשהוא אזוק בכבלים בשעות הצהריים כאשר הנוצרים יצאו מהכנסייה מתפילת יום א' בשבוע, לתחנת הז'נדרמריה מרחק כ-5 ק"מ. אני אז כבן 11 ולמדתי עדיין בחיידר. מדוע נאסר אבא? הסיבה נודעה לנו מאוחר יותר כאשר אבא הועמד לדין ובמשפט העידה אישה לא יהודיה כי בהיותה בשוק שמעה את אבי אומר בשוק השבועי בעיירה ביידיש "חכו גויים מסריחים עד אחרי המלחמה לא יישאר מכם אפילו אחד שיריד לנו את הפמוטים מהשולחן בשבת וידליק לנו את האור". אבי הובא למשפט בעיר בירת המחוז ובמשפט התברר כי כל התלונה שנמסרה למשטרה, נמסרה על ידי אישה זקנה בת 70 שנה חירשת ואינה מבינה את שפת האידיש כלל וכל התלונה התבררה כעלילת שקר. בית המשפט זיכה את אבי מכל אשמה, התביעה הכללית החליטה להגיש ערעור על הכרעת הדין ואף הוציאה נגד אבי צו מעצר מינהלי. עד הערעור אבי הוחזק במעין מחנה ריכוז בעיר נוג' קניז'ה Nagy Kanizsa בהונגריה.

למזלי, אבי שוחרר הביתה לחגיגת הבר מצווה שלי בשנת 1942. התברר לאחר מקרה שני, דומה, עם יהודי אחר, כי איש נוצרי בשם סנדראי פרנץ תושב הכפר הסמוך ושהיה חבר בתנועה הפשיסטית "צלב החץ", רצה לסחוט מאבא כסף, מאחר ואבי לא נעתר לו, שיחד את הגויה הזקנה שתתלונן נגד אבא כפי שתואר לעיל. מאסרו של אבי השפיע עלי רבות. התמונה של הולכתו אזוק באזיקים לאור יום לעיני כל התושבים לא סרו ממני ולמעשה עד כתיבת שורות אלו. כל הזמן הופיעה התמונה לנגד עיני הדמיוניות, איבדתי את ריכוזי בלימודים בבית הספר וגם בחיידר.

פלישת הצבא הגרמני להונגריה

כאמור לעיל, חיים אחי ואני עבדנו כקבלני משנה בחווה חקלאית על יד העיר מישקולץ. לאחת השבתות באנו הביתה אך לחזור למקום העבודה ביום ראשון כבר לא יכולנו. עם פלישת הצבא הגרמני בתאריך 19.3.44 הוחמרו הגזירות נגד היהודים ונאסר על היהודים להשתמש בתחבורה הציבורית היחידה-הרכבת, על כן לא יכולנו לחזור למקום העבודה וכל המטלטלים שלנו נשארו שם בחדר שכור אצל זוג יהודים מבוגר וערירי. כך נשארו בעל כורחנו בבית ומחוסרי עבודה. באותו שבוע ביום שישי לפני הצהריים, פשטה שמועה בעיירה כי נער יהודי שעשה דרכו ברגל בשדות מעבר לנהר כדי להגיע הביתה בעיר טוקאי, נתקל בסיור רגלי של



הז'נדרמריה נתגלה על ידם ונורה על ידם בכתפו. למזלו הועבר על ידי היורים לבית החולים בעיר המחוז שאטור אליה אוהל. אציין כבר כאן כי כעבור כמה שבועות כשהוגלינו לגטו שבעיר המחוז בקרנו את הפצוע בבית החולים, כן אציין שאחרי השחרור ממחנה הריכוז שמעתי כי הפצוע הנ"ל שרד את מחנה הריכוז וחזר לביתו.

חג פסח האחרון עם ההורים

איני זוכר את התאריך הלועזי בדיוק בו חל חג הפסח בשנת 1944. אך בודאי זה היה בחודש אפריל. אך כפי שיוסבר להלן החג האחרון הזה בבית הורי לא היה כמו בחגי פסח קודמים. ההכנות לחג היו כמו כל שנה. כבר בחג פורים, אימא הכינה בחבית עץ גדולה החמצת הסלק שהיינו שותים או מבשלים עם תפוחי אדמה בחג עצמו. זו הייתה חמיצה (בורשט) כפי שכונה על ידינו. הבית היה מלא ספרי קודש. כל הספרים הוצאו לחצר לשם אוורור. העבודה נעשתה על ידי כל המשפחה שהיו אז בבית: ההורים, אחותי הלן, חיים אחי ואני. כל עבודת הפרך נמשכה עד ערב החג. כל הבית הבריק אף כולנו היינו עייפים עד מות. התחבורה הציבורית היחידה שהייתה קיימת וזו הרכבת שנאסרה מה שמנע מאבא לנסוע כמה שבועות לפני פסח לעיר הסמוכה כדי לאפות מצות. זו הייתה עבודה שאבא היה מבצע כל שנה תמורת תשלום.

ערב החג הגיע והלכנו שלושתנו לבית הכנסת כרגיל, אך גם בבית הכנסת, המבוגרים היו מכונסים בתוך עצמם ולא הורגשה שמחת החג. גם התפילה לא התנגנה כרגיל כל שנה. השתדלו לסיים את התפילה ולהתכנס בבית לחוג את החג לקיים את מצוות קריאת ההגדה של פסח. קריאת ההגדה גם כן הייתה חטופה מעט, פחות שירה, פחות טקסיות והכול התנהל בשקט יותר כדי שהניגון לא יישמע כלפי חוץ. השולחן היה ערוך כרגיל, מפה צחורה, פמוט הכסף עם 11 נרות דלוקים בתוכו, אך האווירה הייתה דחוסה וכבדה. הדאגה לעתיד השתקפה על פני ההורים היטב אך הם לא שתפו אותנו בדאגתם. חלפו ימי החג לרבות חול המועד והגענו לאיסרו החג. כידוע בחו"ל החג נחוג יומיים בהתחלה, חול המועד ויומיים כולל איסרו חג בסוף.

עד כמה שזכור לי ביום זה או למחרתו, הופיע פקיד העזר של המועצה המקומית עם התוף. כך היה נהוג אצלנו בכפר שאם למועצה המקומית היה מה לפרסם בציבור, היה פקיד העזר יוצא עם התוף לרחובה של שהכפר, מתופף עד שמתאסף הקהל סביבו, מוציא הודעה הכתובה על גיל ומקריא את הודעתו. הפעם הודיע על הגזירה שנפלה על היהודים כרעם ביום בהיר. לפי ההודעה, על כל היהודים בעיירה להתייצב למחרת הבוקר בחצר בית הכנסת עם מיטלטליהם, לא יותר מאשר 20 ק"ג לכל היותר ואת כל הדברים האחרים להשאיר בדירה. כאמור הגזירה נפלה עלינו מיד אחרי חג הפסח, לחם לא היה. אימא במשך הלילה הספיקה לאפות כמה ככרות לחם שנוכל לקחת אתנו, כן ארזנו בחבילות בגדים ליום יום, בגדים לשבת, לבנים, גרביים וכו'. לכל אחד מאתנו צרור שיסחוב על גבו. הצלחנו גם לחפור במשך הלילה באדמת המרתף כמה דברי ערך בחושבנו לתומנו שלא ימצאו אותם זרים וכאשר נשוב נמצא אותם. אך כמובן לא כך היה הדבר. כשחזרנו לא מצאנו דבר. השכנים הגויים מצאו את החפירה הטריה ולקחו הכול.

כל יהודי העיירה אכן התייצבו בחצר בית הכנסת למעט 3 משפחות שהשלטונות אשרו להן להישאר: הרופא שהיה יהודי, משפחת רידר כי ראש המשפחה היה בעל ציון לשבח ממלחמת עולם הראשונה, כ"כ משפ' הלר שהיה צריך להמשיך לייצר עבור הצבא. שלוש המשפחות הנ"ל לא היו צריכים להתייצב בחצר בית הכנסת ונשארו בביתם זמן מה. גם הוגלו לבסוף.

בחצר בית הכנסת הופיע ראש המועצה והודיע לנו כי כל היהודים יועברו לגטו בעיר המחוז Satoraljaujhely ומשם יעבירו אותנו למקומות עבודה בגבולות הונגריה. כפי שיתברר להלן, זו הייתה הודעת שקר מתוך כוונה ל"הרדים" אותנו ואולי למנוע בריחת אנשים. בית הכנסת היה פתוח. רבים נדחסו פנימה גם בעזרת הנשים, היו אתנו הדיין חיים אירה פרידמן והרבינר שלזינגר וראש הקהילה שאני לא זוכר כבר את שמו. הדיין וגם הרבינר דרשו בפני הקהל ברוח של קבלת הדין והטיפו לאמירת תהילים ולהתפלל למניעת הגזירה. ארון הקודש נפתח לרווחה כמו בערב יום כיפור והקהל הגדול התפלל בכוונה גדולה ואמר תהילים בבכי רב לביטול הגזירה. התפילות, אמירת תהילים והבכי קורע לבבות לא עזרו. הגזירה לא נתבטלה ואלוקים לא הראה סימן ששמע את זעקתנו ואם קיבל את תפילתנו.

הדרך לגטו

הגיעה השעה שהז'נדרמים ציוו עלינו לעזוב את שטח בית הכנסת ולצאת לדרך ברגל לתחנת הרכבת. תחנת הרכבת מרוחקת ממרכז העיירה כ-5 ק"מ. הנני מסתכל לאחור, סוגר את עיני ורואה בעיניים הדמיוניות שלי את ההולכים בסך, סוחבים את הצרורות על גבם. בין המובלים נשים עם תינוקות בזרועותיהן הולכים ונשרכים בלוויית השומרים הז'נדרמים, כעדר המובל לשחיטה. תארו לעצמכם את התמונה ה"ססגונית" הזאת כאשר התושבים הגויים עומדים בצידי הדרכים שמחים לאיד. הנה סוף סוף התפטרו מהיהודים המסריחים האלה וחיכו לרגע שיוכלו להתפרץ לבתינו ולבזוז את כל מה שהשארנו מאחור. היו גם כמה שכנים שהציעו עזרתם ושנמסור להם למשמרת רכוש יקר ערך. אנחנו מסרנו למשל את פמוטי הכסף, סכו"ם ועד פריטים אחרים ועשינו זאת בלילה. בשובינו מהמחנות לא קבלנו דבר חזרה.



אך אני חוזר להליכה בסך לתחנת הרכבת. הגענו לתחנה וכאן חיכתה לנו הפתעה. רכבת ארוכה המתינה לנו בתחנה, עדיין קרונות נוסעים ולא קרונות משא, נדחסנו כולנו בקרונות והרכבת יצאה לדרכה לאן? לא ידענו.

החיים בגטו

כמובן לא היו מיטות לכל אחד אלא קבלנו מזרונים עד כמה שזכור לי, וכך גרנו צפופים משך כחודש וחצי. כזכור, בת דודתי ברנדל מסלובקיה הגיעה עם בתה יחד אתנו לגטו כאשר בעלה מאיר אמסל היה עם בנם בבודפשט. מאיר אמסל שלח שליח לא יהודי לגטו כדי להוציא את אשתו והבת ולהעבירם לבודפשט. אבי שהיה ראש המשפחה נטה לסרב בשל הפחד שהברחתן תתגלה ולמשפחה ואולי לכל תושבי הגטו ייבלע. היראה הגדולה ביותר הייתה שיאספו את כל תושבי הגטו וכעונש על הברחתן של השתיים יירו בכל עשירי בשורה. זה היה עונש מקובל בהונגריה. אבי לא רצה לקחת את האחריות על שכמו לבדו, על כן אסף להתייעצות את כל בני המשפחה והוחלט ברוב קולות לאפשר לבת הדוד ברנדל עם בתה להצטרף לשליח לאיחוד משפחתה עם בעלה והבן בבודפשט.

הפעולה הצליחה והמוברחות הגיעו ליעדן בשלום. אציין כבר עתה כי באחת מפעולות זיהוי תעודות ברחובה של עיר על ידי חיילי תנועת צלב החץ הפשיסטית, נתפסה ברנדל עם בתה והוגלו למחנה ריכוז בגרמניה. לדאבוני השתיים לא שרדו ולא חזרו. אגב שתי אחיותיה שעבדו בבית החולים היהודי שרדו את המלחמה בשלום. אחת מהן נישאה לגיטה מאיר אמסל והיגרו לארצות הברית של אמריקה, והשנייה שרה הגיעה ארצה ונישאה לבן עירה בשם אברהם פרנצוז שהשתייך ונמנה על חסידות בעלז' בירושלים.

ההגליה לאושוויץ

החיים בגטו היה מתוח מאד. רוב התושבים היו בחוסר מעש ממשי. הרעב נתן אותותיו באנשים וגרם ללא מעט מריבות בין התושבים. הנהלת הגטו הקימה מטבח כעין בית תמחוי ובצהריים היינו מגיעים למטבח ומקבלים מנת אוכל ולחם צר לכל המשפחה. חיים ואני מצאנו תעסוקה לעזור במטבח בהתנדבות ללא כל תשלום. ראשי המשפחות כמו אבי ניסו לעסוק בלימוד תורה וכמובן לקיים חיים יהודיים עד כמה שאפשר היה. אך הדאגה לעתיד העסיק את כולם. אני כילד בן 14, כפרי ותמים, לא ידעתי דבר על העתיד שמחכה לנו.

בשבת, ברכת החודש-חודש סיוון. אחרי התפילה וארוחת הצהריים נדרשה כל המשפחה להתייצב במרכז הגטו יחד עם רבים אחרים, עם כל המטלטלים והשמועה שהייתה שלוקחים אותנו לאזור איזה שהוא למחנה עבודה בהונגריה. בשעות אחרי הצהריים המאוחרות הובילו אותנו תחת משמר כבד לתחנת הרכבת. בליווי אלימות דחסו את האנשים בקרונות משא ששימשו להובלת בהמות. בקרונות היו אשנבים, ארבע-שניים בכל צד בגובה העליון, כאשר על האשנבים גדרות תיל. נדחסנו קרוב ל-75 איש, נשים וילדים אף תינוקות. הדלתות נסגרו ונעלו אותה מבחוץ. בקרון הדחוס לא היו כל תנאים סניטריים לבד מחצי חבית באחת הפינות. בשל החום ששרד גם בשל חום חודש מאי ובפרט בשל היות הקרון דחוס בצורה בלתי אנושית, התינוקות והילדים בכו והייתה אנדרלמוסיה שלימה בקרון. איך שהוא מישהו תפס יוזמה, ארגן שמיכה ועשה ממנה וילון סביב חצי החבית ששימש לעשיית הצרכים.

לקח מספר שעות עד שכל האנשים נדחסו בקרונות ועד שהרכבת יצאה מהתחנה ליעד בלתי ידוע לנו. נסענו ברכבת מספר ימים. הרכבת עצרה מדי פעם בתחנות כדי למלא מים בקטר כ"כ לרוקן את חצי החבית ואולי פה ושם תושבים עם לב נתנו לנו בקבוקי מים וככרות לחם. אני חושב שסה"כ המסע ערך 4-5 ימים. באחת העצירות של הרכבת, אבי הבחין בשלט שנשא את שם התחנה וזה היה "קראקוב" בפולניה. אבא ידע קצת פולנית ושאל את אחד מהעובדים על הרציף "לאן פני הרכבת מועדות?" העובד ענה בסרקסטיות "אושוויץ" פירושה אושוויץ, אבא בשמעו את השם, נתכנס בתוך עצמו ונשבר רוחנית ופיזית כאחת. אז לא הבנתי את הסיבה לשבירה אך, אחר כך בהיותי כבר במחנה ריכוז הגעתי למסקנה שהוא ידע מה פירוש אושוויץ ויותר מזה. אבא נשבר ומשך הלילה שערותיו הפכו שיבה. יש לדעת כי עוד בגטו נאלץ אבא והאחרים לגלח את זקנו, דבר שהשפיע עליו רבות. לאבא הייתה עין תותבת כתוצאה מתאונת עבודה כשמילא מי סודה בסיפון זכוכית אשר התפוצץ ורסיס נכנס לעינו והעין הזאת נשברה בקרון ועינו השמאלית הייתה סגורה למעשה. אבא לא שיתף אותנו במחשבותיו ונדם עד שהגענו לתחנתנו האחרונה-אושוויץ בירקנו.

הדלתות נפתחו וחיילי אס. אס. ואנשים עם בגדים מפוספסים קפצו לקרונות בצעקות "הרויס הרויס" בגרמנית כלומר לצאת מהקרון ואגב מכות ודחיפות זרקו אותנו החוצה. ראיתי בזמן הזה מספר תינוקות וגם זקנים מופלגים שלא שרדו את המסע ותוך כדי הנסיעה מצאו את מותם, מי בצמא ומי בחניקה! ותוך כדי יציאה או זריקה החוצה מהקרון נמשכו הצעקות "להיפרד ולצעוד בשורה נשים וילדים לחוד והגברים לחוד". בהמולה ששרדה לא הספקנו להיפרד מאימא ולא מאחותי הילן, שני הטורים נשים לחוד וגברים לחוד הולכים ונשרכים לכוון שהקלגסים דחפו אותנו. אגב לא ציינתי שפקדו עלינו להשאיר את כל המטלטלים בקרון ואסור לקחת אתנו דבר.



הטור הגיע לאזור רחב ידיים ונוכחנו לראות שעל ארגז עומד קצין אס. אס. ומפנה את האנשים מי ימינה ומי שמאלה. בצעידה הטורית הזאת אבא היה ראשון, אחריו אחי חיים ואני אחריו. אבא הגיע לפני הקצין וללא כל דיבור הוא מצביע עם בוחן ידו לאבי לפנות שמאלה. הנה הסימן שאבא ידע את המצב לאשורו. "אבא אומר לקצין בגרמנית היא לישנא: "איך בין נאך יונג, איך קען נאך לאופען" פירושו בעברית "אני עוד צעיר אני עוד מסוגל לרוץ" אגב אבא היה בן 53, הקצין המשיך להצביע שיפנה שמאלה ותחנוניו לא עזרו לו, והוא נאלץ לפנות שמאלה. לחיים ולי הצביע ימינה. היינו כל כך מבולבלים מהפרדה מאימא ועכשיו מאבא ולא הצלחנו להיפרד מהם ולחבק אותם בחיבוק אחרון. פנינו ימינה עם אנשים אחרים ומצאנו את עצמנו שני ילדים בין אנשים זרים לבדנו בעולם ללא אימא וללא אבא לבדנו עם גורלנו. המשכנו ללכת כמו עדר מאורגנים בשלשות.

לאן אנחנו מובלים כמובן לא ידענו. ראינו סביבנו גדרי תיל ומגדלי שמירה כאשר אנחנו מלווים עם חיילי אס. אס. משני צידי הטור. לפתע, אחד מהטור פרץ ממקומו ושם את פעמו לגדר התיל הקרוב, הוא הגיע, נגע בגדר ממנה יצאו ניצוצות מכאן ידענו שגדר התיל מחושמלת. בנוסף על כך, החיילים פתחו עליו ביריות ואם לא מת מהגדר הרי גופו נוקב בכדורים שנורו עליו ושפגעו בו. הגעתנו לאושוויץ-בירקנאו בראש חודש סיוון או למחרתו. מקודם עוד הבחנו בטור הנשים וראינו את האחות הלן, צעקנו אליה שאבא הלך שמאלה, הלן צעקה חזרה שגם אימא הלכה לאותו כיוון. אגב, כשחזרנו להונגריה אחרי השחרור ממחנה הריכוז, ספרה אחותי הלן שאימא לקחה את שלושת ילדיה של בת הדוד רייזל נבנצל שהייתה גרה בעיר שהייתה קודם בסלובקיה והוחזרה לריבונות הונגריה וגם היא הייתה אתנו בגטו עם ילדיה ואתם הלכה אימא שמאלה. הבת דוד הייתה עם אחותי יחד במחנה ושתייהן שרדו כמובן. אחרי השחרור, בת הדוד רייזל חזרה לעירה, גם בעלה שרד מפלוגת עבודת הכפייה, חזרו לחיי משפחה רגילים למרות אחרי אובדן שלושת ילדיהם, הם היו עדיין די צעירים והביאו בת חדשה לעולם. עלו ארצה, התיישבו בנתניה ויצרו יחד פרנסה ראויה.

אני חוזר למסע של הטור בתוך המחנה אושוויץ. הגענו לאיזה צריף ענק ונאלצנו להיכנס לתוכו. כאן נצטוונו להתפשט מכל בגדינו ונשארנו ערומים כביום היוולדנו. בפינות הצריף עבדו כמה אנשים בבגדים מפוספסים והם עסקו בהורדת כל השערות של האנשים: מהראשים, מבית השחי וגם מהמפשעה. במרכז הראש גילחו "שביל" ברוחב 2 ס"מ כסימן היכר במקרה ומישהו יעז לברוח. יותר מאוחר כינינו את השביל הזה כ"טיילת כינים". אחר הורדת השיער המשכנו לצריף אחר לעשות מקלחת ואחר זה בעמדה אחרת קיבלנו בגדים מפוספסים, כובע מפוספס ונעליים עם סולית עץ שעליה מוסמרה הגפה - העור העליון של הנעל. עברנו בהמשך לצריף ענק ריק וכאן נאלצנו להתיישב על הרצפה בצפיפות אחד בתוך חיקו של השני והמתנו שעות ארוכות בצורה זו. אחי ואני ישבנו כך שלובי ידיים כי בגלל הבגדים בעלי הפסים קשה היה להכיר אחד את השני והייתה סכנה שניפרד בשל כך. לעת לילה בשעה מאוחרת, הוציאו אותנו מהצריף, להערכתנו היינו כמה עשרות אולי מאות, נצטוונו להסתדר בשלשות ולאחר מכן הובילו אותנו. לאן? כמובן לא ידענו. בחוץ היה חושך מצרים. ראינו את הגדרות המחושמלות עם זרקורים מסנוורים וזרקור חזק מאד על מגדלי השמירה אשר ללא הפסק מכוון לאורך הגדר. אנחנו צועדים מכונסים במחשבותינו ודאגותינו לגורלנו.

אנחנו צועדים כך ולפתע הננו נמצאים במרכז יער עבות ודי מרחוק אנו מבחינים במוקד אש, שומעים יללות וקולות זעקה ובאוויר ריח של בשר חרוך. אנו צועדים לכיוון אותו מוקד זעקות השבר. ומגיעים לאזור של צריפים, כנראה מיושבים. חילקו אותנו למספר צריפים שבסביבות מגרש ענק, אחי ואני הופנינו לצריף מאוכלס אנשים רזים מאד. בצריף דרגשים מעץ בעלי שלוש קומות. המשטחים ללא מזרונים או ביטון אחר וגם שמיכות לא ראינו. אחי ואני מצאנו מקום ריק באחד הדרגשים בקומה השלישית. עוד באותו ערב, הובאו כדים עם אוכל לאלה החדשים שהוכנסו לצריף. תוכן הכדים היה איזה שהוא נוזל שנקרא מרק. קיבלנו צלחת מפח ללא כף וחילקו לנו מ"המרק" הזה. ריחו של הנוזל היה גרוע ואחי לא רצה לטעום אותו ואילו אני הצעיר ממנו, אמרתי לו, אחי אנו חייבים לאכול ולא חשוב מה הנוזל הזה שאולי ראוי לחזירים כי אנו רוצים וחייבים לשרוד. אחי שמע בקולי, סתמנו את האף ובלענו את הנוזל הגרוע הזה. אחרי זה חזרנו לדרגש וניסינו להירדם. הצלחנו כי עייפים היינו עד מות. בדרגש הזה היינו דחוסים 10-12 איש.

לא היו לנו שעונים, לפתע בדמי הליל העירו אותנו בצעקות: "אפל" "אפל", "הרויס,הרויס" = החוצה החוצה = והצעקות מלוות במכות מקל, רצנו בכל כוחנו כדי שלא נזכה ג"כ במכות ופנינו בריצה למגרש הרחב שהוא מגרש המסדרים. כל צריף היה צריך להסתדר שיהווה קבוצה. לפני הקבוצה עומד האחראי לצריף והוא ג"כ אחד מההפטלינגים = פירושו עצורים. כאשר קצין האס. אס. הגיע למנות את הקבוצה שלנו, האחראי על הצריף פקד על הקבוצה לעבור לדום, "מיצה אפ" = להוריד את הכובע לשם מתן כבוד לקצין ואז הקצין עובר ומונה את השורות ומכפיל אותם. אם המספר תאם את הרשימה שבידו ניתנה ההוראה לעבור לנוח. לאחר כשעה שעה וחצי בגמר המסדר שוחררנו לחזור לצריף. מסדר כזה התקיים גם בערב. אוי ואבוי היה אם בשעת עמידת דום מישהו זז ומיד זכה למכות ובעיטות של הקצין. הבדידות שלנו ללא מכר ובפרט ללא קרוב משפחה ייסר אותנו מאד. ביום השלישי להיותנו בצריף הנ"ל יצאנו למגרש המסדרים בשעות לפנות בוקר, ובטרם נצטוונו להסתדר בשלשות, התחלנו להסתובב בין הקבוצות במטרה לחפש מכרים,

לשמחתנו באחת הקבוצות גילינו שני בני עיירתנו. החלטנו להישאר בקבוצתם. עם סיום המסדר, הקבוצה הזאת וגם קבוצות נוספות הובלנו לכון שער היציאה. מעבר לשער עמדה רכבת משא פתוחה ללא גג. ביציאה דרך השער, ניתן לכ"א מהיוצאים חצי



לחם, חתיכת נקניק וחתיכת מרגרינה. פקדו עלינו לעלות לקרון המשא מבלי לידע אותנו לאן פנינו מועדות. מכל מקום, כעבור יומיים שלושה של נסיעה ברכבת, הגענו למחנה עבודה בשם קיטליץ-רעבען שהיה שייך למחנה השמדה בשם גרוסרוזן וזה לפני חג השבועות. המקום היה בקרבת ברסלאו-שילזיה התחתית. הטרנספורט שלנו מנה כ-800 איש כולם מהונגריה ואילו במקום מצאנו כ-700 איש כולם יוצאי פולניה. פיזרו אותנו בצריפי מגורים בין האוכלוסייה המקומית. אחי ואני עם אחרים אוכסנו בצריף מס' 9. אינני זוכר כמה היינו בס"ה בצריף, אך נראה לי שמנינו לפחות 100-150 איש. גם בצריף הזה כמו באושוויץ היו דרגשים מעץ בני 3 קומות ועל המשטח הייתה שכבה קטנה של קש ולכל אחד ניתנה גם שמיכה. הצריף היה ארוך, במרכז היה בנוי תנור חימום שהוסק בעצים. כן היה במרכז זרקור חזק שמצאנו לו שימוש יעיל מאוחר יותר: "מערכת כינים בבגד המפוספס" שלבשנו.

למחרת הגעתנו, בשעת מסדר הבוקר, שובצנו ליחידות עבודה. בעגת שפתינו-קומנדו עבודה. אחי שובץ ביחידה בשם קראוזה. היחידה עסקה בבניית מסילות ברזל. עבודה קשה מאד. ממש עבודת פרך. בראש הקומנדו הזה היה יהודי מפולין בשם שנצר. תוארו היה קאפו ולידו עזר פור ארבייטר = מנהל עבודה גם כן יהודי. הקאפו היה איש קשוח ברצותו להראות חריצותו בפני מנהל העבודה הגרמני והחיילים השומרים על הפועלים. אני שובצתי בקומנדו עבודה בשם "קונרד". עבודתנו הייתה בניית בונקרים לצבא במעבה היער. ג"כ עבודה קשה ובפרט לי- נער בן 14. תארו לעצמכם אותי לסחוב על גבי כל היום שקי מלט בני 50 ק"ג כל שק, לסחוב אותו מערימת השקים למרחק עשרות מטרים עד למערבל הבטון, יחד עם אחרים לדחוף קרונית על פסים עמוס חול או לבנים עד למקום הבניה, כ"כ להעביר בזריקה מיד ליד שני לבנים בבת אחת וחו"ש אם לבנה נפלה ונשברה. המפיל זכה במכות נאמנות ממנהל העבודה הגרמני. גם לנו היה קאפו יהודי מפולין אך היה אנושי יותר מהקאפו שנצר שהזכרתי לעיל. מזריקות הלבנים שפגעו ופצעו את הידיים, הידיים התנפחו בהיעדר אפשרות לניקוי הפצעים ועם הידיים הכואבות נאלצתי להמשיך בעבודה ללא השמעת תלונה כל שהיא כי מלבד מכות לא הייתי זוכה להקלה או טיפול כל שהוא.

לפני יציאת יחידות הקומנדו לעבודה, כל אחד קבל שתי פרוסות דקיקות של לחם מרוחות במין מריחה שנקראה מרגרינה, כן קבלנו איזה נזל חם שנקרא "קפה" כמובן ללא חלב וללא סוכר. אם משהו שמר חלק ממנת הלחם שקבל בערב אז אכל את השארית עם הנוזל הזה. במקום עבודה היינו צריכים ללכת רגלי מס' ק"מ וצעידה עם נעלי העץ שלרגלינו לא היה פשוט כל עיקר ובפרט בחורף בשלג. במקום העבודה בשעות הצהריים הופסקה העבודה לארוחת צהריים. החיילים השומרים אכלו אוכל מבושל שהובא להם בהסעה, ואילו אנחנו נאלצנו להסתפק בשתי הפרוסות הדקיקות בשפה הגרמנית "שניטים" ולשתות מים מהצינור שליד עמדת מכונת הבטון. מנהלי עבודה גרמניים והחיילים השומרים, השגיחו עלינו שנעבוד בחריצות. באמצע העבודה אם היית צריך לעשות צרכיך, נאלצת לבקש רשות ממנהל העבודה והחייל התלווה אליך כדי לשמור שלא תברח וסרת למרחק מה ממקום העבודה כדי לעשות את צרכיך.

הגזירות האנטי יהודיות לרבות הגליה לגטאות נפלו על יהדות הונגריה בעיקר בשנת 1944 ואילו על יהדות פולין הצרות נפלו עליהם כבר בשנת 1940 ובחלקם כבר בשנת 1939. כבר עם הגעתנו למחנה העבודה נתגלעה יריבות ושנאה בין שני הפלגים. ממש' סיבות:

1. רוב היהודים ההונגריים לא ידעו אידיש ורק השפה ההונגרית הייתה שגורה בפיהם וכתוצאה לא הייתה שפה משותפת עם היהודים שמוצאם היה פולין. היו לועגים בשל כך על ההונגרים.
2. היהודים ההונגרים היו עדיין במלוא כוחם לעומת היהודים האחרים שסבלו מאז חרפת רעב, היו רזים, חלשים ואף סבלו ממחלות שונות ועובדה זו עוררה קנאה אצל היהודים מפולין.
3. היהודים מהונגריה התחילו לעבוד בחריצות כדי לזכות בבונוסים. הבונוסים היו בדרך כלל 90 סיגריות לחודש. היהודים מפולין ניסו להסביר להונגרים שיעשו את עצמם כאילו עובדים ורק כאשר המשגיח הגרמני מתקרב יעבדו יותר ברצינות. ההונגרים דחו את העצות הנבונות והמשיכו לעבוד בחריצות.

התנהגות ההונגרים התנקמה בהם עצמם. מכרו את מנת לחמם תמורת מלח וסיגריות. עד מהרה איבדו כוחם ואף רבים מצאו את מותם. אחי ואני ידענו אידיש ולא היו לנו כל בעיות תקשורת כמתואר לעיל. אחרי קומנדו קונרד שובצתי בקומנדו עבודה אחר. בשם "פרסטר". קומנדו זה עסק בעקירת עצי יער שצמרתם נשרפו בשריפה ביער כתוצאה מהפצצת בנות הברית. עלינו היה לגזור את העץ נמוך ככל שאפשר עם מסור חשמלי, לאחר מכן לנקות את הקליפה המפויחת עם גרזן ולהוביל לערימה את הגזע הנקי. הגזעים היו עבים למדי ושני אנשים בלבד היו צריכים לשאת את המטען הזה לערימת העצים. הגזע היה לשני נושאים כבד מאד.

משך כל היום בלעתי פיח ועוד פיח והיינו שחורים כמו כושים. יום יום היינו צועדים כ-10 ק"מ מהמחנה למקום העבודה ולעת ערב אותה צעידה חזרה למחנה. אפשרות לעשיית מקלחת ולהתנקות מהפיח היו מעטות. לכל היותר רשאי היית לבוא למקלחת הציבורית פעם בשבוע ואז היית מקבל גם חליפה-פיזמה מפוספסת נקייה. מה זאת אומרת נקייה? אמנם אחרי כביסה אך עם ביצי כינים בתפרים. אחרי שלבשתי את הבגד, הביצים התעוררו לתחייה מגופי החם. היה מקור נוסף לתעשיית הכינים. בגלל דקות הבד סבלנו מקור. הישגנו שק מלט אותו פתחנו פתח מלמעלה ותחת המעיל לבשנו את השק המלוכלך ממלט. לכלוך זה עזר מאד להתפתחות הכינים. רמזתי לעיל שבמרכז צריף המגורים היה זרקור חזק. לעת ערב אחרי האוכל נעמדנו סביב הזרקור



כדי למעוך את הכינים שמצצו את מעט הדם שנותר בגופינו.

אחרי שובינו ממקום העבודה וקיום מסדר הספירה, חלקו לנו בצריף נזל שנקרא מרק. בתוך המרק הזה היו איזו עשבים וגם יכולת למצוא לעיתים חתיכות תפוחי אדמה. אחרי המרק חילק האחראי על הצריף -בלוקעלטעסטער- בגרמנית, לחם בגודל של 20-25 ס"מ לקבוצה בת 4 אנשים. חלוקת הלחם בין הקבוצה לוונה תמיד במחזה דרמתי. לא אחת פרצו מריבות ולעיתים אף מכות בחשד שחברך קופח בפירור לחם. אנחנו הלא, יהודים חכמים. מה עשו בקבוצות: יצרו כעין משקל שבעזרתו אפשר יהיה לחלק את הלחם בצורה צודקת. לקחנו חתיכת עץ, קשרנו בשני קצותיו שתי חתיכות עץ מחודדים. הלחם נפרס באמצעיתו בסכין מאולתר, העצים המחודדים ננעצו במרכז חצאי הלחם אם המשקל היה מאוזן סימן שהלחם נחתך בדיוק. חצאי הלחם בותרו לשניים ושוב ננעצו העצים המחודדים ברבעים וכך חילקנו כל יום בצורה צודקת עד כמה שאפשר את מנת הלחם בין הקבוצה.

הייתי עד לא פעם אחת למחזה בין אב לבנו, איך שהם רבו והכו אחד את רעהו בעת חלוקת הלחם. לא אכלנו את מנת הלחם בבת אחת. שמרנו חתיכה גם ל"קפה" בבוקר לפני היציאה לעבודה. את החתיכה שהושארה היינו צריכים לשמור מכל משמר. לעיתים קרובות בשעת השינה היו כאלה שהעיזו לגנוב את חתיכת הלחם מהמחבוא. אם נתפס הגנב אוי היה לנשמתו. לא רק הניזוק תקף אותו אלא גם אחרים שצידדו בניזוק. בצריף שלנו היה אבא ובן מטרנסילבניה. מידי יום ביומו התקוטטו והרביצו מכות אחד לשני בגלל פירור לחם.

בקומנדו עבודה "פרסטרי" היה לי קשה יותר מאשר ב"קונרד" מבחינה פיזית וגם נפשית. לסחוב את הגזעים כ"כ לבלוע את הפיח כל היום וחוסר אפשרות להתרחץ אחרי יום העבודה, היה בלתי נסבל, על כן חיפשתי דרך לצאת מהקומנדו הזה. נאלצתי להמשיך לעבוד בקומנדו זה חודש חודשים עד אשר חשבתי על מוצא פשוט ויעיל. החלטתי לחלות. אכן, מצאתי את הדרך. לילה אחד אחרי שירד שלג כבד, התגנבתי מהצריף חצי, ערום רצתי סביב מגרש הכדורגל מספר פעמים כ"כ מרחתי את עצמי בשלג, אחרי זה נגשתי מיד לרבייר (חדר חולים), מדדו לי את החום שהיה די גבוה והצלחתי להישאר בחדר החולים משך יומיים. אגב כשחיילי האס. אס. באו בבוקרו של אותו יום, למנות את החולים, כבר לא היה לי חום. אך כאמור נשארתי יומיים בחדר החולים. זה הספיק לי לצאת מהקומנדו ה"שחור" ושובצתי בקבוצה של צעירים בגילי-6 צעירים בסה"כ.

צעדנו כ-10 ק"מ למחנה צבאי של חיילי חיל אויר אלה ששמרו עלינו. מתפקידנו היה לקלף תפוחי אדמה עבור המטבח כ"כ אחרי שחזרו החיילים עם הקדרות לאחר חלוקת האוכל בעמדותיהם, עלינו היה להדיח את הקדרות. תמיד נשאר אוכל בהם ואנחנו גמרנו לאכול את השאריות. המרתף איפה שעבדנו בקילוף תפוחי אדמה, שימש גם כמחסן מצרכים כמו: בצל, מלפפון חמוץ, תפוחי אדמה ומיני שימורים אחרים. לסיכום נושא זה, יכולנו לאכול לשובע מהשאריות כן מהמצרכים שבמחסן ואפילו הסתכנתי והברחתי מלפפונים ובצל למחנה, אותם מכרתי לאחראי על הצריף תמורת סיגריות- אותן מכרתי לחיילים תמורת לחם. הנשנושים במקום העבודה שלנו כפי שתואר לעיל, אפשרו לי לוותר על האוכל שסופק בצריף ואת המנה שלי כמובן מסרתי לאחי חיים, כ"כ יכולנו לעזור עם המנות הללו לקרוב משפחה שהיה אתנו במחנה. "הברחת" המוצרים מחנה היה כרוך בסיכון אבל הרצון לשרוד היה כל כך חזק שלקחנו את הסיכון המחושב. הצלחנו בסופו של הדבר. הרצון לשרוד הביא אותי להסתכנות בגניבת מצרכים ממרתפו של הצבא והסתכנתי בהברחתם למחנה. אם הייתי נתפס בהברחה, לא יודע מה היה עונשי, אבל על כך לא חשבתי.

שמירה על הדת

רוב העצירים מהונגריה היו אורתודוקסים מהבית. ידענו מתי שבת וחג אך, לא הייתה באפשרותנו לשמור אפילו שמץ מהלכות דתיות. לא היו לנו תשמישי קדושה, לא תפילין ולא סידורי תפילה אישיים. איך קרה שבצריף שלנו היה זוג תפילין לא יודע, ואז בערב היינו מעמידים שומר ליד החלון כדי להזהיר כדי להחביא את התפילין במקרה ואמיל מתקרב לצריף כי, בערב בין שתי מיטות הנחנו תפילין בתור, רק לומר את הברכה ולא להתפלל ממש. בשבתות ובחגים היינו עובדים, אוכל כשר לא היה, האוכל היה בצמצום ונאלצנו לנבור במזבלה על יד המטבח ולהוציא את הקליפות המלוכלכות ולאכלן. למרות הרעב והעבודה, צמנו ביום כיפור אולי מתוך הרגל ולא מתוך רגש לשמור על הדת. לא פלא שרוב אנשי המחנה סבלו חרפת רעב. כולנו הפכנו להיות "מוזולמנים". כך כונו העצירים הרזים שהפכו להיות עור ועצמות. להוסיף לזה את הכינים שמצצו את דמינו. למעט בעלי התפקידים: בלוק עלטעסטער, סגנו, הקאפוס ומנהלי העבודה היו די שמנים ובריאים ואפילו גידלו כרסים.

היה ניסיון בריחה אחד. שלושה עצירים ברחו ממקום העבודה שלהם. עם חזרת יתר אנשי הקבוצה מהעבודה נתגלה החסר. כל עצורי המחנה נצטוו להתייצב במגרש המסדרים. עמדנו במסדר עד שמצאו את השלושה. רבים מהאנשים התעלפו תוך כדי העמידה משך שעות ארוכות. לצערנו השלושה נתפסו ותלו אותם לעינינו עם שלטים על צווארם בהם היה כתוב "איך בין וידער דא" כלומר "אני שוב פה"

אנוקאציה מהמחנה - צעדת מות

החיים התנהלו במחנה כפי שתואר לעיל. עבודת פרך, רעב, מאבק להישרדות, אפתיה והרגשה של חוסר סיכוי לשרידה ועוד.



בינתיים העצירים איבדו צלם אנוש והמריבות בין האנשים בשל גניבות אחד מהשני בעיקר לחם, וגם מלאך המוות לא שבת. מידי יום נתבשרנו ונוכחנו במקרה מות בעיקר בשל הרעב, עבודת הפרך והכינים וזה עד לתאריך 31.01.1945. בשעת מסדר ספירה בערב, הכריז מפקד המחנה קצין האס. אס. שלמחרת בשעה 7 בבוקר כל עציר המסוגל לצעוד, עליו להתייצב במגרש המסדרים לשם עזיבת המחנה בצעידה לכוון גרמניה. לא נאמר לנו במפורש מדוע?

אכן בבוקר בשעה 07:00 התייצבנו במגרש המסדרים קרוב ל-700 איש מבין כ-1300 שנותרו ואחרי שחזרתי עם אחי להונגריה אחרי השחרור, נודע לי מצבי רזנברג שנותר במחנה עם עזיבתנו כי, עוד באותו יום הגיע הצבא הרוסי למחנה ולמרות היותם עובדי כפייה יהודים, הגלו את כולם לסיביר, כי לפי טענת הרוסים דיירי המחנה התנדבו לעבוד עבור הגרמנים ולא רצו להאמין שהיהודים הובאו לגרמניה למחנות הריכוז בכפייה ואף אחד לא התנדב לבוא למחנה.

ביום עזיבתנו את המחנה קיטליצערבען רתמו כמה מההולכים כסוסים לגרור מטבח שדה, כ"כ מן עגלה גדולה עם ציודים אחרים וחלק מתרמילי הגב של החיילים ששמרו עלינו. ביום הראשון הכריחו אותנו לצעוד בקצב מזרז קרוב ל-40 ק"מ. כבר ביום הראשון נפלו מס' אנשים שלא יכלו לצעוד בקצב המזרז ומי שנשר נורה על ידי השומרים. היו מקומות לינה שמזון לבהמות היו מאוכסנים במרתף. היו מעיזים כמו אחי למשל, שדרך פתח בקיר, זחל לתוך המרתף והצליח לחזור למתבן עם שלל יקר המציאות. הייתה סכנה גדולה בהתגנבות הזאת, אבל הרצון להישרדות דרבן אותנו לבצע את הגניבה עם כל הסכנה שבדבר. מלאכת הגרירה המתוארת לעיל. נעשתה על ידי רוב הצועדים בהתחלפות, מלאכה לא קלה ובפרט כשהיו עליות בדרך ולא פחות בירידות.

בדרך, בקרבת ערים, היינו עדים לא אחת לקרבות אויר בין מטוסי בנות הברית לבין מטוסי קרב גרמניים. בשעת אירוע כזה נצטוונו לשכב בצידי הכביש כאשר החיילים ניסו למצוא מחסה במעברי מים שבכביש. לאחר גמר האירוע, המשכנו בצעידה יותר מזרזת בגלל הזמן שהפסדנו בשעת הקרב האווירי. בהמשך הדרך הגענו לעיר דרזדן. את העיר חצה נהר אשר המשיך לזרום הלאה. כשהיינו כבר מחוץ לעיר פקדו עלינו לעצור, להתפשט ולהיכנס לנהר ע"מ להתרחץ. זה היה בחודש מרץ 1945. רוח חזקה נשבה, הנהר מלא עם גושי קרח כי החורף שם עוד לא נגמר. כך הוכרחנו לרחוץ בנהר מלא הקרח.

למרות שגרנו ליד נהר בעיירה שלי אך, לשחות לא ידעתי. נכנסתי לנהר כמצווה, אך כבר ליד החוף המים היו עמוקים. קור המים גרם לי להתכווצות שרירים ברגל השמאלית והרגשתי שאני מתחיל לטבוע. למזלי בקרבת מקום היו שלושה יהודים עצורים מהולנד, הבחינו בי שאני מתחיל לטבוע, שחו לעברי והצילו אותי. משו אותי מן המים. אחרי הטבילה, העמידו אותנו הגרמנים כשאנו ערומים ורטובים וברוח החזקה, בדקו אותנו אם נשארנו עלינו כינים. על מי שמצאו כינה זרקו אותו חזרה למים. כך עמדנו רועדים וקופאים ערומים ורטובים עד שנצטוונו להתלבש, כמובן בבגדינו המלוכלכים מלאי הכינים. כך נהגו הגרמנים ה"נאורים" אתנו. רבים הצטננו כמובן מהרחיצה הכפויה באוויר החורפי במים שבו צפו גושי קרח, היו כאלו שקבלו גם דלקת ריאות, בהיעדר טיפול רפואי, נשאר מאחור ונורו למות.

קרה לא אחת שכאשר הלינו אותנו במתבן שבאחת החוות, זה ששכב על ידי לא קם יותר ונפטר תוך כדי שינה. ציינתי לעיל שפשטנו צלם אנוש, היו כאלה ששמחו כאשר מישהו נפטר ויכלו לפשוט את בגדיהם וללבוש אותו כדי שיהיה לו חם יותר. אכן, הייתה זו "צעדת מות". עד בוכנוואלד שרדנו את הצעדה כ-250-300 איש היתר מתו או נורו בדרך. ציינתי עוד בהתחלה שקבלנו נעליים עם סוליית עץ כאשר העור העליון מחובר לסוליה עם מסמרים. עוד בהתחלת הצעידה כאשר צעדנו בשלג והשלג נדבק לסולייה, דפקתי עם הנעל כדי להיפטר מהשלג, זה כמובן לא עזר כי בהמשך השלג שוב נדבק לנעל, כתוצאה מהרבה דפיקות להורדת השלג הדבוק, נקרע התפר האחורי בשתי הנעליים אשר פצע לי את הרגליים. בלית ברירה זרקתי את הנעליים והמשכתי לצעוד יחף בבובץ ובשלג כך עד סוף הצעידה. צעדנו כך כחודשיים וחצי עד אשר הגענו למחנה השמדה בוכנוואלד. זה היה בתחילת חודש אפריל 1945. תנאים היגייניים כל דרך הצעדה כמובן לא יכלו להיות. עשינו את צרכינו לצידי הדרכים, על רחיצה, מקלחת? לא הייתה כל אפשרות כל הדרך. צעדת המוות הנ"ל נמשכה כאמור כחודשיים וחצי. חשבנו שהגענו למנוחה ונחלה בסוף הצעדה, אך לא ולא.

מחנה בוכנוואלד

הגענו לבוכנוואלד בתחילת חודש אפריל. לא ידענו מה המקום הנורא הזה עם ההגעה, אך בכל זאת חשבנו שצעדת המוות הגיעה לסיומה. טעינו בגדול. הגענו בס"ה כ-300 צועדים מבין ה-700 שיצאנו לצעדה. היתר מצאו את מותם בדרך. במקום להכניס אותנו לתוך המחנה, הכניסו אותנו לתוך צריף ענק שהיה ממוקם לא הרחק משער הכניסה. התברר לנו כי אנו נמצאים בתוך צריף ענק ששימש למפעל רהיטים. המקום היה מלא מכונות ועצים. נעלו עלינו את הדלתות הענקיות ואנחנו התמקמנו בתוך הצריף הזה שבקושי נמצאו מקומות ישיבה. עד מהרה הוברר לנו היכן טעינו. לפתע הדלתות נפתחו והוכנסו אנשים – עצירים מהמחנה בוכנוואלד. היו אלה יהודים ששהו במחנה ולהפתעת אחי חיים ולהפתעתי בין הבאים היה בן העיירה שלנו בשם אברהם וויס שהיה בן כיתתו של אחי בבית ספר. אברהם סיפר לנו כי, הוא שהה במחנה מתחילת הגעתו לגרמניה למחנה ריכוז וכי עכשיו מוציאים רק את העצירים היהודים מבין כל עצירי המחנה כדי להציע אותם הלאה. אברהם וויס סיפר לנו שאח אחר שלנו בשם



אברהם (בומי) נמצא במחנה והוא מסתתר כלא יהודי.

הובר לנו כי בהיותו בפלוגת עבודת כפייה ליד הצבא ההונגרי בבודפשט בהונגריה, נלקחה כל הפלוגה לגרמניה למחנה ההשמדה בבוכנוולד. מה גדולה הייתה הפתעתנו לשמע הבשורה הזו. בסתר ליבנו שמחנו שהוא קיים ומסתתר עם זהות בדויה. כן סיפר לנו כי הובאו לתוך הצריף הגדול הזה ועוד יגיעו נוספים כדי לקבץ טרנספורט ולהצמיד את כולנו הלאה ליעד בלתי ידוע. שמחנו על הפגישה עם אברהם וויס והחלטנו להישאר יחד, כ"כ החלטנו שנשתדל להסתתר בתוך הצריף מתחת לעצים ולא לצאת לצעדה נוספת. לנו הספיקה הצעדה עד לבוכנוולד ולא היה לנו כל רצון להמשיך לצעוד.

לגרמנים היו תוכניות אחרות כלפי האנשים שבצריף. אך בינתיים הייתה לנו הפתעה נוספת. הדלתות נפתחו כי הובאו קדרות עם אוכל. אחד ממובילי הקדרה היה בחור בשם סאמט ג"כ מהעיירה שלנו, גם הוא סיפר לנו על אחינו אברהם המסתתר בזהות בדויה. לאחר שגמרנו לחלק את האוכל הוא חזר למחנה וכנראה סיפר לאחינו אברהם שאנחנו חיים ואני נמצאים בצריף. כעבור כמה שעות, ראיתי קבוצה גדולה של עצירים מתוך המחנה צועדים לכוון שער היציאה, והאחרון בשורה לבדו, צועד אחי אברהם. לא יכולתי לצעוק לו והוא לא יכול היה לראות אותנו. ראיתי את פניו היטב וגם הכרתי את מעיל הרוח שלבש. את המעיל הזה היה לובש גם בבית.

הצטערנו מאד שלא יכולנו להתחבר אליו ואפילו לצעוק לו, ראיתי את פניו איך הוא מחפש לראות אותנו, אך לשווא, הקשר לא הוקם והוא עם יתר הצועדים, הוצאו דרך השער ונעלמו מעינינו. אציין כבר כאן שאברהם אחי לא חזר הביתה ושמענו שכל אנשי הטרנספורט נרצחו בדרך. מניח שסאמט כשחזר למחנה, בישר לאחי אברהם שאנחנו בצריף, אחי יצא ממחבואו והצטרף לקבוצת היהודים העצירים הצועדים כדי לפגוש אותנו וכך צעד לגורלו המר.

למחרת שוב בקשו להוציא את הנותרים בצריף לצעדה, אך האנשים לא נעתרו ולא צייתו לפקודת היציאה. הפעם הגיעו מכבי אש שהפעילו זרנוקי מים והתיזו פנימה בעוצמה שלא יכולנו לעמוד בפניו. בלית ברירה יצאנו החוצה ושרכנו את עצמנו לכוון השער. הספיקו להוציא כמה אנשים מהצריף ולפתע שוב נשמעו קולות האזעקה בשל מטוסי האויב המתקרבים. בלית ברירה שרכנו את עצמנו למחנה השכן שכונה הקרנטינה ונכנסנו לצריף בו שכנו שבויי מלחמה או משתפי פעולה אוקראינים. את שפתם לא הבנו אך הם קבלו אותנו בסבר פנים יפות. אף נתנו לנו לאכול מרגרינה וריבה זה מה, שהיה להם. הסבירו לנו בשפה גרמנית עילגת שהמטבח כבר לא פועל, כנראה משום שצינורות המים הופצצו. כך היינו משך כשלושה ימים עד שלפתע שמענו רעש של טנקים מתקרבים וכאשר הצצנו דרך האשנבים מהקומה השלישית של הדרגש, ראינו את חיילי האס. אס יורדים ממגדלי השמירה בריצה ועצירים שכנראה הוציאו נשקם ממחבואם נלחמים אתם.

השחרור

חיילי ארצות הברית עם הטנקים חדרו למחנה ותפסו את החיילים הגרמנים מי שעוד לא הספיק לברוח. כמובן המחנה נכבש על ידי החיילים האמריקניים. יצאנו מהצריף ונעמדנו קרוב לגדרות לחזות בטנקים והחיילים הרגליים חוזרים יותר ויותר למחנה. לא היה גבול לשמחתנו שמחת השחרור. אך ככל שחדרנו למחנה הגדול בה שכן בן עיירותינו אברהם וויס נתגלו לעינינו זוועות מעשי הגרמנים. נפגשנו בעצירים רזים מאד בעלי עור ועצמות שבקושי שרכו את רגלם, גרוע מזה ראינו חפירות רבות בהן גופות ערומות רבות שלא הצליחו הגרמנים להשמידם במשרפות. אגב, את חברינו וויס לא מצאנו בצריף 49 ונדוע לנו שמאז שהופרדנו, הספיקו הגרמנים לארגן טרנספורט והוא ביניהם, לאברהם וויס היה מזל ושרד.

תמונות אלו הונצחו על ידי החיילים האמריקניים. שמענו אחר כך אך לא ראינו את המחזה שהצבא האמריקני בפיקודו של הגנרל אייזנהואר הכריח את תושבו וימאר ותושבי כל האזור להתייצב במחנה ולראות במו עיניהם את הזוועות שבני עמם ביצעו במקום והם התושבים טענו שלא ידעו על כך מאומה. כן הוכרחו אלה לקבור את הקורבנות. אחי ואני והאחרים היינו במצב פיזי גרוע ביותר, סבלנו מתלאות הצעדה ומספר ימים שכמעט לא בא אוכל לפינו. היינו חלשים מאד ובקושי הגענו לבית החולים שבמחנה. האמריקנים חילקו לנו בגדים נקיים ונעליים כ"כ התחילו לספק לנו מזון עשיר שלא היינו מסוגלים לעכל. כתוצאה מהמזון הבלתי מתאים אחרי הרעב, רבים, בינינו גם אחי חיים, חלו בדיזנטריה וטיפוס המעיים. בית החולים בו שהינו לא התאים לנו וחיפשנו דרך לעזוב את מחנה הקרנטינה ואת בית החולים ולהגיע למקום מגוריהם של קציני האס. אס שגרו בוילות מפוארות ובתי מגורים על קומות.

הגענו למשרד המחנה שהוקם בקרבת השער שעליו היה השלט המפורסם כמו באושוויץ "העבודה משחררת". ההליכה הייתה קשה ומיגעת בגלל חולשתו של אחי אך אחרי הליכה של למעלה משעה הגענו למקום. נכנסנו לבנין הראשון, זה היה בנין של כמה קומות. לא ידענו לאיזו מטרה משמש הבניין, לא התאכזבנו. ע"י גרם המדרגות הייתה קדירה עם אורז מבושל בחלב. על ידה היו צלחות מרק, מבלי לשאול התכבדנו. זה היה האוכל הראשון המזין שאכלנו מאז השחרור. מצאנו חדר עם שתי מיטות, החדר לא היה מאוכלס כנראה חיכה לנו. תפסנו את החדר והתנחלנו בו. התברר לנו שהבניין שימש למגורים ואכלס אנשים רבים. עוד באותו יום נרשמנו במשרד, רשמו את שמנו ופרטים מזהים נוספים. אחי חיים שחלה בדיזנטריה וטיפוס המעיים. מיום ליום מצבו התדרדר. קבלנו כל יום אספקה שימורים למיניהם, שוקולד וסירינות. המזון הזה לא התאים לאחי החולה, לכן יצאתי עם



המוצרים לכפר הסמוך, מכרתי אותם לכפריים תמורת אספקה טרייה כגון, ביצים, ירקות למיניהם ובשר עוף כדי לבשל לאחי מזון שקיבתו תוכל לקלוט. בשלתי כך יומיים שלושה. באחד הימים כששוב יצאתי לכפר, בדרך חזרה הייתה סערה, רוח וגשם זלעפות ואני נרטבתי עד לשד עצמותי. יש לזכור שזה היה עדיין בחודש אפריל והיה עדיין קריר, ומה שלא קרה לי במצעד המוות זמן קצר לפני כן, עכשיו כתוצאה מהסופה המתוארת לעיל, הצטנתי וקבלתי חום גבוה 39-40 ואף איבדתי את הכרתי.

אינני יודע מי הזעיק אלי רופא? (כנראה אחי), אחרי יום לפי הנוהל ששרר שם, בחשד שחליתי בטיפוס, הועברתי באמבולנס לבית החולים שבקרנטינה ואושפזתי בין חולי טיפוס. לא אדע כמה זמן הייתי ללא הכרה שם. עם חזרה להכרתי חזר גם זכרוני. נזכרתי שהשארתי את אחי חיים בחדר במצב גרוע מאד. כשהבנתי שאני בין חולי טיפוס. נבהלתי מאד. אם אין לי את המחלה ודאי אדבק בה, על כן החלטתי לעזוב את בית החולים ולחזור לחדר אל אחי. הגעתי לחדר ומצאתי אותו ריק ללא אחי. במשרד לא ידעו לתת לי מידע. התחלתי לחפש את אחי מחדר לחדר בבנין, כ"כ בבניינים אחרים והגעתי לבית החולים.

באחד החדרים במיטה שבקומה השלישית מצאתי את אחי שסיפר כי הזעיק עזרה כאש אבדתי את הכרתי. כשדברנו בקושי שמעתי אותו וגם הוא לא כל כך שמע אותי. התברר שהלקוי ב"שמיעה" נבע ממני. בבית החולים הזה בדקו אותי ואבחנו שאני סובל מברונכיטיס קשה מאד. גרוני היה עד כדי כך נפוח שבקושי יכולתי להוציא קול וגם כשקבלתי לשתות חלב הנוזל לא היה מסוגל לעבור את גרוני ויצא לי דרך האף. אושפזתי גם אני בבית החולים שם, עד ששנינו הבראנו ועזבנו יחד את בית החולים וחזרנו לחדר. לאט לאט חזרנו לעצמינו. קבלנו כאמור בגדים ונעליים מהאונר"א או הג'וינט. בצבא האמריקני היו גם רבנים צבאיים אשר סיפקו לנו סידור תפילה וגם תפילין מי שרצה וגם כיפות לכיסוי ראש.

התחלנו לקבל צורה אנושית, ובעזרת המזון חזרנו לכווננו משכבר הימים. ימים חולפים והתחלנו לדאוג לעתידינו. התלבטנו אם לחזור להונגריה אם לאו. ידענו את פשר שליחת ההורים באושוויץ שמאלה. היינו בטוחים שעוד ביום הגעתנו למחנה ההשמדה, נרצחו ההורים ללא רחם. אם כך מה לנו לחזור למדינה האנטישמית שפלטה אותנו החוצה. חשבנו על אחותנו הלן, אחינו יעקב צבי ועוד אח אלכסנדר שנפל בשבי הרוסים עוד בשנת 1942. מה איתם? האם חזרו כל אחד ממקומו להונגריה? לא הייתה לנו שום אפשרות קומוניקציה אתם כדי לברר דברים לאשורם. ההתלבטות הייתה קשה. ידענו שבשנת 1939 יצאו שרלוט עם בעלה לצרפת, משה נתן לארה"ב ורחל לאה לארץ ישראל. מה איתם? כתובת כדי להתכתב אתם לא הייתה לנו. איך נתקשר אליהם? איך נקבל עצתם מה לעשות?

בינתיים התחילו להתארגן קבוצות נוער: בני עקיבא, שומר הצעיר ועוד. אחי ואני הצטרפנו לקבוצת בני עקיבא, קבוצת נוער דתית שנראתה לנו אז כמתאימה לנו לפי חינוכנו הדתית מהבית. אחי היה פחות פתוח לדת ממני. קבלנו ידיעה שמדינות כמו שבדיה ונורווגיה מוכנות לקלוט צעירים עד גיל 16-18 וערכו רשימת מועמדים. אחי ואני החלטנו להצטרף לקבוצת המועמדים לשבדיה. למה שבדיה? כי באותו זמן הם הציעו את ההצעה ולא מדינה אחרת. כל הקבוצה זומנה להופיע לפני וועדה אשר תחליט אם המועמדים עונים על אמות המידה שקבעו. אלה שסורבו בגלל שהוועדה חשבה שהם מבוגרים מדי. כשראינו את זה, החלטנו אחי ואני שאני אכנס ראשון והוא ייקח את זהותו של אחד בשם פלדמן אשר חשב שהוועדה לא תאשר אותו בגלל גילו על כן ויתר על הופעתו בפניה. הוועדה אשרה את מועמדותי. אך "את אשר יגורנו בא" הוועדה לא אשרה את מועמדותו של אחי להיקלט בשוודיה

החלטה לחזור להונגריה

ההחלטה לחזור למדינה השנואה לא הייתה קלה. החלטנו לחזור בכל זאת, נראה את מי נמצא כבר בעיירה ונחליט על עתידינו לאחר מכן. זה היה בסוף חודש מאי או תחילת חודש יוני 1945. הרגשנו די בריאים וחזקים לצאת לדרך להונגריה. כשהגענו סוף סוף לבודפשט, עיר הבירה של הונגריה. במקרה זכרנו את כתובת אשת אחי בבודפשט. נסענו אליה. קבלת הפנים הייתה די צוננת, אפילו לא הוצע לנו לשבת. הבנו מהשאלות שפחדו שאנחנו מלאי כינים וכמובן לא הוצע לנו להישאר לארוחת צהריים. שמענו מפיהן שאחי אלכסנדר עדיין בשבי בסיביר שברוסיה ולא יודעות עליו דבר. הן בעצמן שרדו את המלחמה בגטו וסבלו רבות מרעב. ידעו לספר לנו שאחותנו הלן ואחינו יעקב נמצאים בעיירה וכי הלן מנהלת מטבח של הג'וינט עבור אלו החוזרים רווקים ועיריים.

יצאנו לתחנת הרכבת המזרחית כדי להגיע לעיירה שלנו Bodrogkeresztur (נסיעה משך לילה שלם). הרכבת עצרה בתחנה בעיר מיסקולץ=Miskolc. מצד שמאלנו הגיעה רכבת מהכוון הנגדי ועצרה גם היא. הסתכלנו דרך החלון הפתוח והנה אנחנו רואים את אחינו יעקב יורד מקרון אחד, צעקנו אליו, הבחין בנו. ירדנו, התחבקנו והתנשקנו. השמחה הייתה גדולה מאד. יעקב עסק במסחר והיה בדרך מהעיירה לעיר הבירה בודפשט. הפגישה לא ארכה זמן רב כי הרכבת שלנו עמדה להמשיך בדרכה. חזרנו אפוא למקומנו בקרון והרכבת המשיכה בדרכה. בשעה 05.00 הגיעה הרכבת לתחנה בעיירה שלנו. ירדנו מהרכבת ברגשות מעורבים. למה ברגשות מעורבים הרי אנו שרדנו וחוזרים בחיים לעיירת מולדתנו. אבל בליבנו פנימה ידענו שאת ההורים לא נמצא, כי נשרפו חיים או נרצחו בצורה אכזרית אחרת, מאידך עוד מעט קט נתחבק עם אחותנו הלן והשמחה תהיה גדולה. לקחנו את תרמיל הגב שלנו עם מעט החפצים שבתוכו, ירדנו מהרכבת והתחלנו לצעוד לכון העיירה. מרחק ההליכה קרוב ל-5



ק"מ. הספקנו ללכת כמחצית השעה והנה מולנו מגיעים שני שוטרים במדים כחולים. היינו מופתעים לראות שוטרים במדים כאלה במקום הז'נדרמים האיזמים, האכזריים עם כובעיהם הגדולים בהם נוצות תרנגולים שחורים תקועים בכובעיהם. שני השוטרים עצרו בעדנו מלהמשיך ללכת ושואלים מי אנחנו? וכי נמסור להם תעודות לזהותנו וזאת בתוקפנות! עניתי ואולי באירוניה שאנחנו יהודים. בהונגריה ז'ידו, אחד מהם אמר מדוע אתם מכנים עצמכם "ז'ידו" מדוע אתם לא אומרים "איזראליטה"-ביטוי עדין יותר לז'ידו. השבתי לו "רק לפני קצת יותר משנה ועוד לפני כן, כיניתם אותנו "ז'ידו" לך לפלסטינה" וגם עזרתם לגרמנים לגרש אותנו מהארץ ועכשיו אתה מתחסד ובא בטענה מדוע אנחנו לא מזדהים כאיזראליטה?" הערה ז'ידו" בהונגריה פירושה בעברית "יהודי".

מאסר בשל התחצפות.

לא מצאה חן בעיני השוטרים תשובתי ואף ראו כנראה בדברי כהתחצפות, על כן אסר את שנינו והביא אותנו לתחנת המשטרה. לא עזר לנו שאנו חוזרים עכשיו ממחנה ריכוז ואנחנו תושבי המקום. עצרו אותנו (לפי הטרמינולוגיה העכשווית עכבו אותנו). לא היו לנו אמצעי תקשורת, וגם לא היו טלפונים בבתיים ולא חשבנו אפילו למצוא דרך להודיע לאחות הלן שתבוא לעזרתנו. הנה הגיעה השעה 7 בבוקר, החלפת משמרות ובין המחליפים היו גם שוטרים – יהודים – מתושבי המקום. ראו אותנו, כמובן, הכירו אותנו וידעו מי אנחנו, וכמובן מיד שחררו אותנו. שמחנו על שחרורנו המוקדם ויצאנו בלב קשה מהתחנה בדרך למטבח של אחותי - מטבח של הג'וינט שניהלה לטובת חוזרים ממחנה הריכוז בודדים וערירים.

הגענו למטבח ורואים כבר דרך החלונות את האחות הלן עומדת על משמרתה ומכינה את ארוחת הבוקר למשכימי הקום. נכנסנו בלאט המטבח מבלי שתבחין בנו, לפתע מסתובבת ורואה את שנינו עומדים במרכז חדר האוכל. התחבקנו חזק חזק ושלושתנו פרצנו בבכי מרוב שמחה על הפגישה ומרוב צער על האובדן. האחות הלן הייתה ילידת, 1918, הצעירה בין הבנות-שתי אחיות אחרות שאחת חיתה אז בצרפת והשנייה בארץ ישראל וכמובן מבוגרת מאתנו. מיד הכינה לנו ארוחת בוקר דשנה, היינו רעבים ועייפים מהנסיעה, מההליכה ומהאינצידינט עם השוטרים. כל אחד מאתנו סיפר אגב הסעודה את הקורות אותנו מאז שנפרדנו שהפרידו בינינו הנאצים באושוויץ.

הלן סיפרה בין היתר איך אימא, לקחה את שלושת ילדיה הקטנים של בת הדוד רייזל נבנצל שהייתה אתנו בגטו ללא בעלה, ואימא נשלחה בסלקציה לצד שמאל עם הילדים יחד ואילו היא עם בת הדוד רייזל בתו של הדוד משה-אח אבא שהיה גר בסלובקיה נשלחו לבירקנו מחנה C, עבדה במטבח וכך יכלה לעזור באוכל לבת הדוד הנ"ל ועוד בת דוד שרה שפגשו באותו מחנה. שרה הייתה בתו של הדוד נתן-אח אבי שהיה גר בעיר אדלין שבהונגריה. אחרי ארוחת הבוקר, שלחה אותנו לדירה בה תפסה והתגוררה בחוזרה לעיירה. במבנה הזה היה גר גם אחי יעקב, כ"כ שיכנה כמה בחורות מבנות הכפר שחזרו כבר לעיירה אחרי ששרדו את המחנות.

תכנון העתיד

עברו כמה ימים מאז שחזרנו לעיירה. יום עובר יום באפס מעשה כמעט. הצטרפתי אל אחותי לעזור לה במטבח, בהגשה לסועדים, אך אין זה העתיד בשביל עלם בגילי עוד לא בן 16 שנה. אחותי עדיין רווקה ובודאי ביום מן הימים תתחתן. אחי מצא לו חברה בין הלא יהודים ובילה איתה. הוא היה כבר בחור גדול בן 20 ואחראי למעשיו. אחותי ניסתה להניאו מהתחברות הזו אך אחי חיים לא היה מוכן לשמוע בקולה.

שוחחתי עם אחותי לא אחת בקשר לעתיד. אציין כאן כי מבין קרוב ל-50 בחורים בני גילי חזרו עוד שניים. היינו יחד שלושה. גם לשניים האחרים לא חזרו ההורים. אולי חזרו אחיות. אחותי הבינה את המצב, חששה שאולי גם אני אלך בעקבות חיים אחי, כדי למנוע את הדבר, החליטה לשלוח אותי לעיר בשם מישקולץ כדי ללמוד בישיבה שנפתחה זה מקרוב. אני בלית ברירה אחרת, נעתרתי לתוכניתה והסכמתי לעזוב את העיירה וללכת ללמוד כאמור. בשבת חנוכה כשהחלטתי לנסוע הביתה, הרכבת הייתה עמוסה וצפופה אנשים ומצאתי מקום עמידה על יד החלון במעבר. כל השמשות בקרון הזה היו שבורות ועדיין לא תקנו את הנזקים מאז סיום המלחמה. עמדתי עם גבי לפתח הפתוח של החלון, כנראה שכתוצאה מהרוח הקרה הצטננתי וחליתי בדלקת ריאות חמורה.

עד מהרה ספרה לי אחותי הלן שאחי חיים החליט, בזמן היותי מחוסר הכרה, להגר מהונגריה למחנה עקורים בגרמניה. בסופו של דבר הגיע לצרפת. לא אכחיש, ברגע ששמעתי את הידיעה על עזיבתו, כאב לי הדבר ואף כעסתי מאוד עליו. איך יכול היה לעשות את הדבר בזמן חוליי, מבלי להיפרד ממני כי, הרי עברנו יחד את כל הצרות במחנה הריכוז, אני ויתרתי על השליחות עם קבוצת נערים לשבדיה כדי לא להיפרד ממנו אחרי ששרדנו יחדיו והוא עזב אפילו מבלי להיפרד ממני. כמובן שנותרנו אחים ויותר מחברים ללא שמירת טינה. לא חזרתי יותר לישיבה, ונשארתי בעיירה ליד אחותי שבינתיים התארסה לאיש מעיירה אחרת. שמו של האיש זכריה דויטש.

משואה לתקומה



אספר סיפור קצר על בחור זר שהגיע במטרה למצוא כלה ונקלע לשיחה בין אחותי הלן ששאלה את חיים אחי "האם הנחת תפילין היום? אם לא הנחת תפילין לא תקבל ארוחת בוקר" הגבר שמע את דו השיח התאהב ולימים נישא לאחותי ועברו לעיירה קאלב. אחרי החתונה נסעתי איתם למקום מגוריהם, אך מאחר ולא היו נערים בגילי החלטתי לעזוב למחנה עקורים בגרמניה מתוך כוונה להגיע לארץ ישראל. היה לי חשוב להגיע לארץ ישראל לאחותי רחל לאה. עזבתי את הונגריה באמצעות קבוצת אנשי הגנה שהבריחו את הגבולות לכל מי שרצה לעזוב את הונגריה. בעזרתם הצטרפתי לתנועת בני עקיבא, הגעתי לווינה לבי"ח ע"ש רוטשילד, למרכז קליטה ומשם הועברתי למחנה עקורים בשם פלדפינג.

קראנו לזה "קיבוץ" כי המטרה הייתה כגרעין להצטרף לשדה אליהו או לטירת צבי. משם עברתי לפוקינג (ליד מינכן) לקבוצת בני עקיבא ג"כ כעין קיבוץ. לאחר תקופה, בשנת 1947, הגעתי למחנה עקורים באיטליה (לעיר קרמונה) ומשם לבארי בדרום איטליה. בכל מקום שהייתי רכשתי חברים, עסקתי כטבח במטבח. גם כאן הייתי בקבוצת בני עקיבא. בבארי הכרתי את ברוך דודבני שהיה שליח שהשתייך לברית חשמונאים – הפלג הדתי של בית"ר. ברוך הצליח לשכנע אותי באידיאולוגיה שלו. אמנם נשארתי להתגורר עם הקבוצה שלי אך המשמעות להיות בית"ר בבית החשמונאים ובאמצעותו ביקשתי להחיש את עלייתי לארץ ישראל.

אחותי בארץ הייתה חולה (הייתה משותקת בחצי גופה) ומאוד רציתי לזרז את הגעתי אליה (הקשר עימה דאז היה באמצעות מכתבים בסיוע גיסי). באחד הימים בחודש מרץ 1947 דובדבני הגיע אליי למטבח והודיע לי שהלילה עליי להיות ערוך לעזיבה ולהגיע לנקודת העלייה. הועברנו בחשאי לנקודת העלייה, נבחרנו מס' עשרות בחורים כדי למשוך את האוניה לקרבת החוף (ספינת דיג שהותאמה לקליטת 1,500 איש ע"י בניה של מיטות בנות 3 קומות). שם הספינה "מורדי הגטאות". לפני עלייתנו התבקשנו לתאר מה עסקינו, תפסתי מקום טוב בספינה בגלל היותי בן הראשונים, ליד גרם המדרגות. כשהספינה התמלאה הגיע שליח מצוות הספינה שפקד עליי לפנות את המוקם לטובת אישה בהיריון מתקדם. ירדתי לבטן האוניה ללא אוויר, מי ים דולפים, יומיים שכבתי ללא תזונה. לפתע שמעתי שכורזים בשמי ברמקול להתייצב בפני מפקד הספינה. שם התבקשתי להיכנס למטבח ולבשל ל 300 אוכלי כשר. מסתבר שכולם חלו במחלת ים (מתוך כ 1,500 איש היינו כעשרה שלא חלו). התנאים שלי שופרו לאין ערוך, השתכנתי בקבינה בסמוך למטבח בצורה אנושית, בישלתי ל 300 איש לראשונה בספינה עם כל האתגרים של הטלטול והצפיפות כשברקע כשאני סוחב דליי מים אנשים שעל הסיפון, חולים, רוצים לקחת מהמים שסחבתי למטבח עבורם, הצטרפתי להתגבר בכך שהייתי מרים את הדליים מעל ראשי בהליכה.

המסע ארך קרוב לשלושה שבועות, האנגלים גילו אותנו כשהגענו לעת ערב לחופי העיר חיפה. האנגלים ציוו עלינו לרדת למשחתות שלהם, כמובן שצוות הפיקוד לא קיבל את ההנחיה והאנגלים החלו בניסיון לכבוש את הספינה ומחצו את הספינה בחלקה הקדמי. נלחמו נגדם בידיים חשופות ללא כלי זין וזרקנו עליהם קופסאות שימורים והם, בזלזול, פתחו ואכלו תוך כדי כיבוש האוניה. לאחר ההשתלטות על האוניה, הועברנו בכוח למשחתות שלהם והגלו אותנו לקפריסין שהייתה בשלטון שלהם שם הקימו מחנות ריכוז לעולים הבלתי חוקיים. הגעתי למחנה מס' 55 שהיה מרוחק מהים (היינו עוברים בליווי אנגלי למחנה 61 הסמוך לים). כדי לרחוץ בים. בקפריסין הצטרפתי לבית"ר כמשגיח כשרות לצד היותי טבח במטבח. שם לראשונה פגשתי את אחינו מעדות המזרח (יהודי מרוקו מאניה "יהודה הלוי"), שם חשתי שהחל תהליך של "קיבוץ גלויות". המלך של האנגלים באותה תקופה חגג יום הולדת ונתן מתנה ל 1,000 אישורים לנערים שיעלו ארצה. מאוד היה חשוב לי לקבל אישור אבל עברתי את הגיל (הייתי בן 18).

זכרתי סיפור של המלמד שלי בהיותי נער איך התחכם כדי לא להתגייס לצבא ההונגרי. והחלטתי להתחכם גם כן. קניתי בקנטינה של המחנה דג מלוח. במשך יומיים אכלתי רק דג מלוח ושתייתי מים בידיעה שיאבחנו אותי כחולה בגלל אמצעי הבדיקות הדלים שהיה ברשות הוועדה. אכן מצאו שהריאות שלי מחרחרות וקבעו שאני חייב להגיע ארצה לטיפול היות וחשדו בי שאני חולה בשחפת. כך שביליתי בקפריסין רק ארבעה חודשים (ולא שנתיים כמו אחרים). כך הגעתי ארצה בתאריך 01.10.1947.

עם הגעתנו, הבריטים שיכנו אותנו במחנה מעצר בעתלית. במחנה המעצר רשמו את פרטינו, צילמו אותנו ולקחו טביעות אצבעות, ואחרי יומיים שוחררנו. אני הגעתי עם קבוצת בית"ר ל"שוני" (ליד בנימינה). הסתבר לי שהמקום משמש כמחנה אימונים של האצ"ל. כששמעתי על האצ"ל והלח"י והסיכון של להיתפס ע"י האנגלים כלוחם מחתרת בעוד שהשליחות שלי הייתה לסייע לאחותי, החלטתי לעזוב את המחנה השכם בבוקר בלי הכנה או התארגנות נוספת. נסעתי באוטובוס לתל אביב ושאלתי איך מגיעים לרח' רמב"ם 5 שם גרה אחותי (במעט משפת לשון הקודש השגורה בפי). במוצאי שבת, פחות מחודשיים שאני בארץ הקודש, בכ"ט בנובמבר 47 האו"ם הכריז על חלוקה. בפרק הזמן עד אז למדתי באולפן את השפה ולמדתי מקצוע מלאכה – סנדלרות מגיסי.

כ"ט בנובמבר ברחובות אלנבי, שיינקין, קינג ג'ורג' כולם רוקדים ושמחים ברחובות. כשאחותי שאלה מדוע אינני רוקד השבתי שמחר אני צופה מלחמה ואני בגיל גיוס. אני שמח אך שמחתי אינה שלימה



כי מחר תיפתח מלחמה ואזי אצטרך ללכת להילחם. לא אדע מתי אחזור, איך אחזור ובאם אחזור בכלל. למחרת נהרגו ארבעה בהתקפת מחבלים על אוטובוס בין ת"א לנתניה.

ערב אחד ביקשתי מגיסי שילך הביתה ויספר לאחותי שפגשתי חברים מקפריסין בעוד שהלכתי להתגייס לפלמ"ח. הבדיקה היסודית בלשכת גיוס הייתה: האם האצבע שלמה? אם אני רואה ושומע? וקיבלתי תעודת לוחם של הפלמ"ח. כעבור שבועיים קיבלתי זימון לאסיפה של המגויסים, שם נשאלנו מי רוצה להשתייך ליחידה דתית? לאחר מכן זומנתי להתייצב בשכונת התקווה להצטרף לשיירת המזון האחרונה לירושלים ב 18.1.48. התאריך זכור לי כשהורידו אותנו בדוידקה והיינו צריכים להתפנות, דפקנו בדלתות, היה חשש לפתוח לנו. כשסיפרנו שאנחנו בדרך לגוש עציון, בחור הראה לנו את כותרת העיתון באותו יום "התקפה רבתית על גוש עציון" אותם אנשים טובים כיבדו אותנו כיד המלך כי ידעו את הסיכון בתפקידנו. כעבור זמן מה הגיעו שליחי ההגנה ולקחו אותנו לבית

החלוצות של הפועל המזרחי במקור ברוך. באחד הימים, התבקשנו להתייצב בקרן היסוד, שם עמדנו עם הל"ה, בתור לקבל נשק ותחמושת להליכה לגוש עציון. בשלב מסוים הוציאו אותנו מהל"ה כי לא עברנו עדיין אימון צבאי. הל"ה יצאו לדרך לגוש לצערי כל המחלקה נהרגה, דני מס היה מפקד הל"ה. אילולא היו מפרידים בינו בשלב זה – גורלי היה כגורלם. כעבור יומיים נלקחנו על ידי הבריטים יחד עם קרובי המשפחה של הל"ה כדי להשתתף בקבורתם והכיתה שלנו נשארה בגוש עציון. מהר מאוד היה צריך להפוך אותנו ללוחמים, עברתי את מלחמת השחרור בגוש. כפר עציון נפל במאי. יום לאחר מכן הודיעו לנו שאנו למחרת הולכים לשבי אבל עלינו להיות בעמדות במשך הלילה. תארו לכם מה עובר על נער שעבר את מחנות הריכוז בידוע שהוא הולך לשבי.

דני מט שהיה חבר קיבוץ עין צורים (אלוף במיל' שנפטר לאחרונה) נתן פקודה לערבים לסגת וכשלא נסוגו פתחנו עליהם באש בכל הכלים שהיו ברשותנו (סטן, רובים, רימונים) עד שהייתה בריחה טוטאלית של האויב. החלטנו שאנחנו לא הולכים לשבי עם אספסוף ונמתין למפקד משטרת חברון. כשהגיעו המשאיות מסרנו את הנשקים, הייתי במשאית השניה שעלתה על מוקש ליד מנזר הרוסים. הרגשתי שאני עף ונחת חזרה לתוך המשאית. חיפשתי את התרמיל עם התפילין והציוד האישי וירדתי בקור רוח מהמשאית כשלצדי 11 לוחמים נהרגו מהמוקד ומטווח היריות של הערבים. אני ניצלתי. הגענו לבית סוהר בחברון שם שהינו 3 שבועות ללא אוויר עם פיתה וכוס מים והגעתי לאפיסת כוחות.

משם הועברנו לעבר הירדן למחנה "אום אל ג'מאל", בדרך נעצרנו ליד מחנה צבאי בזארקה כיוון שהמלך עבדאללה רצה לראות את השבויים שלו. שמעתי מנגינה במלודיה שלא הכרתי שלאחר מכן הבנתי שזה היה שתול בצבא העיראקי של "יהודים רחמו אחינו". הגענו לבית הסוהר בחברון, כאן שהינו כשלושה שבועות. אתנו היו כ-80 בחורות ששוכנו באגף הנשים. באחד הלילות 3 חיילי הלגיון חדרו לאגף הנשים וניסו להוציא מספר נשים כדי לבצע בהן אונס, בנשים הקימו צעקות רמות, מפקד המשמר הגיע ועצר את שלושתם אשר הובאו למשפט ונשלחו לחזית. לאחר שלושה שבועות הועברנו למחנה שבויים באום אל גמל שבעבר הירדן באמצע המדבר על יד מפרק. במחנה השבויים פגשנו חיילים שלחמו בעיר העתיקה, חיילי אצ"ל, אזרחים, ילדים, אנשי נהריים (של רוטנברג ח.חשמל), קיבוץ גזר. סה"כ היינו כ-700 איש במחנה מתוכם כ-80 בחורות. בגלל מקרה של ניסיון לאונס בבית הסוהר בחברון שוכנו בבחורות באוהלים ואתם גברים ששמרו עליהן.

אני למרות היותי עולה חדש, צעיר ושלא יודע את השפה עדיין את השפה הצטרפתי למשטרה הצבאית שהוקמה במטרה לשמור על הסדר, הייתי אחראי על מסדרים, חלוקת אוכל המים ועוד. תוך כדי למדתי 5 מקצועות: עברית, אנגלית, ערבית, היסטוריה וגיאוגרפיה, הייתי חבר קבוצת כדורגל וכדורעף, כל יום הייתי עסוק מהבוקר עד הלילה. הייתי במחנה השבי 11 חודש. נלקחתי לשבי בתאריך 14.05.1948 עד 17.03.1949. הנבואה שלי לאחותי כמעט התממשה. בעיקר לגבי "מתי אחזור". העיקר שחזרתי והפעם למדינת ישראל למדינה שלי. השחרור התאפשר על ידי החלפת שבויים (11 ערבים כנגד חייל יהודי), עם שובי קיבלתי שבועיים חופשה שחרור מהצבא. לראשונה קיבלתי מס' אישי, מדים כשסיבת השחרור בפנקס המילואים נרשם "שבי חוזר".

כל מי שרצה להשתחרר השתחרר, כיוון שבאמנת ז'נבה יש חוק שמי שנשבה פעמיים אפשר להרוג אותו. עדיין בהיותי בשבי, נתבשרתי שאחי אלכסנדר שהיה בשבי ברוסיה במלה"ע השנייה הגיע ארצה. כעת היינו שלושה בארץ. אחי הציע לי להיכנס לשרת למשטרה. מכיוון שפנייתי לתנועת הפועל המזרחי לשם קבלת סיוע לסידורי בארץ כעולה ושבי חוזר לא הסתדר במהירות הדרושה לי. קיבלתי את עצת אחי המבוגר ממני והתגייסתי למשטרה. היה לי איפה לגור בתחנת המשטרה וגם לאכול במטבח המשטרה. הבעיה שהייתה לי היא הדילמה הדתית, הייתי צריך לעבוד בשבת. התחנה שלי הייתה ברח' העלייה פינת סלמה והייתי הולך לאחותי ברגל לגבול בת ים (כ-5-6 ק"מ). בפעם הרביעית, משכתי את הכובע שלא אראה ונכנסתי למונית כדי להגיע בשבת למשמרת שלי בתחנה. הרגשתי שהשמים נפלו, הייתה לי תחושה קשה מאוד, עד היום אני מסורתי ועד לאותה נקודה בחיי כל צעירותי היה סביב הדת. החלטתי לעשות קריירה במשטרה. ללא שום קורס נזרקותי למים העמוקים ושובצתי במשמרת אבו כביר.



צריך הייתי לפתח את האינטואיציה שלי, להסתובב עם עיניים ואוזניים פקוחות כדי לשמוע ולראות איך השוטרים הותיקים פועלים ובהזדמנות לחקות אותם.

הזדמנות כזו נפלה בחיקי בהיותי בשבוע הרביעי שוטר ומוצב בתפקיד זקיף ומחליף יומנאי יום אחד הופיע בנקודה אזרח ומודיע שאבדו לו ארנק ותעודת הזהוי שלו בתוכו. חיפשתי את הסמל שהיה ממונה על משרד אבידות ומציאות ולא מצאתי במשרדו ולא בנקודה. החלטתי לא לשלח את האזרח ולהטריחו שוב לבוא לנקודה על כן נכנסתי למשרדו של גרניק, הוצאתי מהארון את הקלטר בו תייק את התלונות – עדויות של המודיע וראיתי איך ממלאים את טופס העדות ומה תוכן ההודעה. פעלתי בהתאמה מילאתי עדות, הקראתי בפניו והחתמתי אותו על הטופס וא, מסרתי בידי אישור על הודעת האבידה (שיוכל לפנות למשרד הפנים להנפיק תעודה חדשה).

כשחזר הסמל ועיין בהודעה, התנפל עלי בצעקות - איך העזתי לפלוש לתחומי מבלי לקבל רשות? ועם החומר נכנס ישר אל מפקד הנקודה כדי להגיש תלונה נגדי. חנוך ברודצקי מפקד הנקודה בהחזיקו בידי את החומר שנמסר לו על ידי הסמל שאל אותי "כמה זמן אתה משרת במשטרה?" כשהשבתי שאני בשבוע הרביעי, במקום לנזוף בי לכאורה הוא מינה אותי בנוכחותו של הסמל כאחראי משמרת בנקודה.

אתאר כאן סיפור נוסף:

באחד הימים, הופיע איש והודיע על תגרת ידיים בקרב המשפחה בשכונת שפירא. התלוויתי אליו למקום התגרה המשפחתית. נכנסתי לסלון, בקצה החדר היה שולחן אוכל גדול ממדים על ידו יושב איש בא בימים בוכה ושני אחים ואחות מתקוטטים ביניהם. בקשתי מהמתקוטטים להפסיק את המריבה כי ברצוני לברר פשר התגרה. במאמץ רב הצלחתי לשכנע אותם להפסיק את המריבה הקולנית ונגשתי לברר סיבת התגרה. הצלחתי לדובב את האיש המבוגר והוברר לי שהוא אביהם הזקן של האחות ושני האחים. לתדהמתי האחים והאחות רבו והרביצו אח לרעהו על רקע חלוקת הירושה בהיות האב עדיין בחיים ובנוכחותו. הושבתי את שלושת המתקוטטים לצד אביהם ליד השולחן.ראיתי על פניהם את הרוגז וההתרגשות ובתשובה לשאלותיי אישרו בפני את גרסת האב. הבנתי שהאב ותיק בארץ, עלה מפולין והבנים והאחות נולדו כבר בארץ, לא עברו את השואה כמוני. האב שהיה בגיל מעבר ל-80, האחים והאחות גם הם היו כבר בוגרים לפחות מבוגרים ממני פי שלושה.

עברו בראשי מחשבות על איך אני כשוטר חדש ללא ניסיון, צעיר בגיל, אפתור את הבעיה? הדרך שבחרתי בה הייתה לרגש את האחים ואמרתי להם: אני ניצול שואה, הורי נספו באושוויץ, לו היה אבי שורד ונמצא איתי, הייתי נושא אותו בזרועותיי והייתי עושה הכול כדי לתת לו חיים טובים. איך אתם מעיזים להתקוטט על חלוקת הירושה בנוכחות אביכם הזקן בעודי בחיים? היכן מצוות כיבוד אב? הוספתי עוד ועוד דברי תוכחה והשלושה ללא כל בוש, החלו לבכות, בקשו סליחת האב בהעריפם עליו חיבוקים ונשיקות. השלושה הבטיחו חגיגת לא לחזור על מעשיהם הנלוזים ואני עזבתי בשקט ושבע רצון את המקום.

1.4.49 התגייסתי למשטרה, ב 15.6.49 הגעתי לבאר שבע כשעוד לא הייתה תחנה וכולם היו עולים חדשים מהתפוצות. כשאני בשבי למדתי דרך קריאה אינטנסיבית של ספרים בשבי את השפה העברית. הייתי יומנאי, חוקר, פנקסן, בשנת '53 הקמתי את היחידה המשפטית של התחנה. הפכתי להיות תובע של בית המשפט ללא השכלה משפטית (למדתי לבד: את חוק הפלילי, דיני ראיות, פסקי דין ואת כל המקצוע) עד שעברתי קורס קצינים בשנת '55. עזבתי את המשטרה ב '59 וחזרתי ב '66 כאילו מעולם לא עזבתי לאותה משרה כשמוניתי לנהל את היחידה המשפטית כעת עם 11 תובעים ב 3 בתי משפט, כשהייתי החלוץ שגייס עו"ד לתביעה משפטית.

בשנת '50 הכרתי את רעייתי לעתיד (היא גרה ביפו ואני בב"ש) הגורל הביא אותה לבאר שבע למסיבת אירוסין. אני מהונגריה, היא מפולין (ילידת לומצה) גם אשתי ניצולת שואה. עלתה באקסודוס. בהסכם ריבנטרופ מולוטוב מקום מגוריה נפל באזור השפעה רוסית והיהודים לא היו חביבים על הרוסים, הגלו אותם לסיביר. אשתי הייתה בת חמש (!) כשהוגלתה עם אימה וחמישה ילדים (שלוש בנות ושני אחים) כשאימא גידלה אותם לבדה בתנאים קשים ביותר. בחרפת רעב. אשתי הצטיינה בלימודיה. הייתה עוזרת בלימודים לילדי הרוסים שבתמורה תגמלו אותה במזון. בסיום המלחמה, הרוסים אפשרו לפולנים לחזור למולדתם. כשחזרו, לא נותרו נכסים ואף נתקלו בפוגרומים של הפולנים נאלצו לעזוב את פולין למחנה עקורים בגרמניה. כוונת המשפחה הייתה להגר לאמריקה למשפחתם שם. כשאני עבדתי במשטרת ב"ש, שוטר שהכרתי באניית המעפילים והיינו יחד בקפריסין והתיידדנו הגיע גם הוא לשרת בב"ש. החבר נישא לחברת ילדות של רעייתי לעתיד.

למסיבת האירוסין הוזמנתי ובמקביל גם אשתי לעתיד מצד החברה, הגורל עשה את שלו והתיישבתי לידה, אני, שאהבתי את הטיפה המרה שתיתי, אשתי(לעתיד) הוכיחה אותי שאני שותה אלכוהול והיא מתוך הדאגה שלה מצאה חן בעיניי. החבר נתן לי ג'יפ ויצאתי עם הבנות לסיבוב בעיר, את רעייתי לעתיד הושבתי לצידי ותוך כדי ביקשתי להיפגש והצעתי לצאת לקולנוע, אשתי



התנתה את הדייט הראשון אצלה בבית. זה המקום לציין שבין ת"א לב"ש היו סה"כ 2 אוטובוסים ביום (ללא טלפונים, רכבים וכל מה שיש בתקופה הזו). השתדלתי בימי שלישי ושישי/שבת לפגוש אותה. סביבה תמיד היו הרבה חברים ופעילות והייתי צריך לתכנן איך לזכות באהבתה של חברתי. בטיול לילי ביקשתי את ידה וקבענו מועד לאירוסין כדת וכדין (עם כתובה, שבירת צלחת ועוד). לאחר שנה של חברות וזוגיות התחתנו. האירוסין היו ב 17.2.1951 התחתנו ב 26.6.1951 בתל אביב. הייתה תקופת צנע. נטענו את משכננו בבאר שבע שהייתה מרוחקת מתל אביב ובתחילת בנייתה.

נולדו לנו שני ילדים.

1. הבכור אברהם נולד בבאר שבע, כיום 60, חי בטורונטו. נולד ב 3.12.53. הייתי תובע בבית משפט בבאר שבע ואשתי עבדה באשקלון כשהילד היה בהשגחת אומנת. יום אחד כשאבי בן שלושה חודשים חלה, למרות האבחנה ברונכיטי הייתה הרעה במצבו, רעייתי ניגשה לרופא קרוב שהפנה אותה מיד לבית חולים ואובחן עם דלקת מוגלתית בקרום הריאות. הרופאים לא נתנו לתינוק סיכוי לחיות, היה שישה שבועות בבית החולים. בערב שבת אחת כשאנו סמוכים למיטתנו בבית החולים, פרופסור ליימן ז"ל שהיה מנהל בית החולים נכנס וגער בנו בשל היותנו על יד מיטת הילד ודרש מאתנו במפגיע לעזוב את החדר וניגש ישר למיטת התינוק. בחדר, לאחר הבדיקה יצא אלינו, שינה את הטון ואמר: "הרפואה עשתה את שלה עכשיו הכול בידי שמים, אם עד מחר בבוקר הילד יחיה יש לכם ילד". היה זה ליל שימורים עבורנו.

הייתה רופאה שעלתה מהולנד, ד"ר כהן שטיפלה בו במסירות נפש וקראה לנו אחרי שהילד התאושש לקחת אותו הביתה שלא יידבק מחולה טיפוס שהגיע כשהיא מציידת אותנו באנטיביוטיקה יקרה והוראות כיצד לפעול. ברוך השם הילד החלים. לימים התגייס לצנחנים בסיירת חרוב, עשה תפקידי פיקוד, קורס קצינים, כשהיה בבה"ד 1 פרצה מלחמת יום הכיפורים ולקחו אותם להיות צידי טנקים. באותה תקופה הייתה אישה אלמנה מוונצואלה שהייתה באה ארצה לעיתים קרובות ובאמצעות שידוך הכירו לה קצין משטרה, נישאו וגרו בשכונת אלינו, התיידדנו וביתה שעדיין למדה בתיכון יהודי בוונצואלה הגיעה לביקור אימה בחופשת הלימודים. אבי היה מחזר אחריה. לאחר מלחמת יו"כ הבחורה שמעה ששלומו טוב היא חזרה לוונצואלה למרות שלא היה ביניהן קשר מעבר. בתום לימודיה עלתה ארצה ללמוד באוניברסיטה בהר הצופים, בשלב זה החיזורים נשאו פרי.

אמה עם בעלה החדש חזרו לוונצואלה והיא נשארה בארץ, גרה בקמפוס ואנחנו היינו האפוטרופוסים שלה, הייתה מתארכת אצלנו בשבתות. ביום ההולדת של אבי 3.12 התקשרתי לאמה בוונצואלה וסיפרתי לה שהבחנתי ביחסים חמים מאד בין הצעירים וכי שיש קשר רומנטי בינם, האימא החליטה להגיע ארצה. בתום השירות של אבי בחודש יולי 1975, לאחר יומיים מהשחרור נסע לוונצואלה ומשם שלחו לנו הזמנה לחתונה. התחתנו ב 17.08.1975 נולדו להם שלוש בנות, לאחרונה חיתנו את הנכדה הבכורה (31.8.14). הבכורה עורכת דין, הבת האמצעית מתמחה כרופאה והקטנה סטודנטית באוניברסיטה.

2)בתנו הצעירה, ענת, כיום בת 50 חיה בישראל. נולדה ב 9.2.64. בשירות הצבאי למדה להיות סייעת לרופא שיניים ועבדה במחנה שנלר בירושלים. לפני תום השירות אפשרו לה להירשם לפקולטה לרפואת שיניים בהדסה עין כרם ללמוד מקצוע שיננית. חתני יליד טנג'יר במרוקו, גרו בגיבלרטר, בגיל 11 הגיע לאנגליה, סיים לימודי רפואת שיניים והחליט לעלות ארצה. התקבל בהדסה כמרצה בפקולטה לרפואת שיניים כשענת בתי לומדת כשיננית. התאהבו והחליטו להתחתן ב 10.8.1985, עשר שנים אחרי אחיה (כשם שיש ביניהם הבדל של עשר שנים בגיל). בעלה ניהל את מחלקת רפואת הפה 7 שנים בהדסה עין כרם ובמקביל עשה את הפרופסורה. חתני התקבל לאוניברסיטה בניו ג'רזי כסגן דיקן ומנהל מחלקת המחקר. התמחה ברפואת כאב, מרצה בעולם, פרסם ספר שתורגם לספרדית. נולדו להם 2 בנות.

אני הייתי בירושלים סגן מפקד המרחב לאחר חצי שנה ראש ענף התנועה דרומי ואחרי חמש שנים ראש מחלקת התנועה הארצי, בשנת 1981 התמניתי להיות סגן מפקד המחוז הדרומי בנובמבר 1984 פרשתי לגמלאות בדרגת תת ניצב. סה"כ שרתתי במשטרה 30 שנה על פני שתי תקופות משנת 1949 עד שנת 1959 ומשנת 1966 עד 1985 בתאריך 01.04.1959, התפטרתי לאחר שחשתי ניגוד אינטרסים בכך שיש לאשתי חנות במרחב בקריית גת ואנו משתכרים בשתי משכורות כאשר במקום מתקיימות הפגנות של קשיי פרנסה. הייתי 4 שנים מנהל מנגנון במפעל טווייה בו עבדו למעלה מ 1000 עובדים בעיקר נשים, לצערי נתבקשתי לפטר כל 3 חודשים עובדת ובמקביל לקלוט עובדת חדשה כדי לקבל 3 לירות מענק, נלחמתי בהליך השגוי הזה לאחר שנוצר חיכוך ביני לבין המנכ"ל בנושא החלטתי לסיים את תפקידי.

התמניתי להיות מנהל מפעל למזוודות, לאחר שהבעלים פשטו את הרגל והתאבדו בתאונת דרכים. באחד הימים בעברי על יד התחנה פגשתי במפקד נפת הנגב שהציע לי לחזור לשירות באותה דרגה (מפקח) עם המשרד שהקמתי בתפקידי ראש מחלק על תקן פקד. החלטתי לחזור אחרי 7 שנות היעדרות מהשירות. 1.2.66. כשנכנסתי למשרד כל החומר, פסקי הדין והחוקים חזרו אליי כאילו שלא נעדרתי מהשירות לעולם



אחרי הפרישה מהמשטרה נתמניתי כמזכיר כללי של המועצה למניעת תאונות מ'85-'90. כשהייתי ראש אגף תנועה למדתי שנתיים בטכניון הנדסת תנועה (לאחר שהשלמתי בגרויות בבאר שבע בלימודי ערב בדרך אקסטרינית). בשל בעיה פוליטית, נאלצתי לסיים את תפקידי כמזכ"ל המ.ל.ל.ת. כעבור חודשיים נתמניתי כמנהל לשווק קורסים של נהיגה מונעת לאוכלוסייה שלא הייתה חייבת בכך בגלל נקודות שליליות שצברו ובמקביל שימשתי נציג ציבור בבית דין לעבודה עד לגיל 70.

לסיכום משואה לתקומה

משנת '44 במאי עד 17.3.49 הייתי במחנות (ריכוז, צעדת המוות, עקורים, קפריסין).

אם לא נשברתי באותה תקופה זה הודות להחלטה שלי באושוויץ כשקיבלתי את צלחת המרק הראשונה שאני חייב לשרוד וכך פעלתי בכל מקום שהייתי. גדלתי ללא הורים ואת חוק לימודי סיימתי במקביל לעבודות הקשות מרובות השעות שהיו מנת חלקי כשהגעתי ארצה מהשבי חיפשתי דרך להקים משפחה כי הייתי לבד עירי (לא יכולתי לגור עם אחי ואחותי). צמחתי במשטרה ובהשכלה מתוך חריצות והתמדה.

למעט קורס קצינים ופ"מ לא קיבלתי הדרכה משטרית אלא הכול היה מתוך למידה עצמית ונחישות צימאון להיות מקצועי. בזכות הערכים של המשפחה, חיים מאוזנים ומאושרים, תמיכה המשפחה, הגעתי עד הלום. כואב לי שלא יכולתי להיפרד מהורי כשהגענו לאושוויץ, שאין לי קבר להשתטח עליו ולשוח את לבי. חלמתי הרבה מאוד על אבא (דמותו ברורה ומוחשית) ומעולם לא על אימא, אין לי הסבר לכך. התגעגעתי לראות אותה. לסיפוריה ולשירים שהייתה משמיעה בשבת לפנות ערב. בקורס כתיבה יוצרת ב"עמך" יעצו לי לכתוב מכתב וירטואלי לאימי. המכתב לאימי – מצורף בסוף הפרק. מאז כתיבת המכתב הפסקתי, לצערי הרב, לחלום גם על אבא.

אני אמנם לא דתי אבל הולך מידי יום לבית הכנסת מתוך כבוד לזיכרון הורי ולגדלותי בבית דתי (ולא מתוך אמונה). נעים לי להגיע לתפילות. במסגרת פעולות ההתנדבותיות שלי ליוויתי משלחת משטרת ישראל לפולין למחנות לאחרונה, הצטרפתי לתפילת מנחה, הרב התפלא כששמע שאני מתפלל בע"פ (גרסתא דינקותא). נחמה ופורקן אני מוצא בחיק משפחתי התומכת, לרוות נחת מצאצאינו ונכדותינו ולהמשיך לחיות למרות הכל. נקמתי בנאצים הגרמניים ובהונגריה מולדתי, שלמרות הכל שרדתי, הקמתי משפחה לתפארת, אני חי עם משפחתי במדינת ישראל ומתגאה בכך שתרמתי לבנייתה, להתבססותה ומאמין בהמשך קיומה לעד, הנאצים לא הצליחו להשמיד רבים מעמינו ואני עדיין מסוגל לבקר במחנות ההשמדה ולהניף את דגל מדינתנו בגאון ולהכריז בקול "עם ישראל חי" !!! אני אף ממשיך להתנדב ביד ושם ומרצה בפני חיילים, אנשי משטרה ותלמידים את קורות השואה ואעשה זאת עד שכוחותיי יעמדו לי. לסיים, ברצוני להדגיש מספר עובדות שהשפיעו על מהלך חיי:

1. העלילה שהביאה למאסר אבי והשפלתו בשנת 1941/2.
2. ההגליה לגטו ומשם לאושוויץ בירקנו.
3. צעדת המוות לבוכנוואלד והשיחרור על ידי הצבא האמריקני.
4. חזרה להונגריה ומפגש עם האחים והאחיות 8 במספר.
5. העלייה הבלתי ללגאלית לארץ ישראל וההגליה לקפריסין על ידי המנדט הבריטי.
6. שחרורי מקפריסין, עליה לא"י ומפגש עם אחותי – רחל לאה- בתל-אביב.
7. מלחמת העצמאות בגוש עציון ושבי בעבר הירדן.
8. חזרה מהשבי והתגייסותי למשטרת ישראל, סיום חוק לימודי, עשיית קריירה משטרית וסיוע בבנין הארץ.
9. בראש כל אלה: הקמת משפחה לתפארת, הבאה לעולם של שני ילדים והנכדים בעקבותם והחיים מאושרים בזכות רעייתי שאף היא ניצולת שואה.
10. הכאב התמידי המלווה אותי תדיר, היעדר פרידה מהורי בהגיענו לאושוויץ בירקנו, אי הבאתם לקבר ישראל ובהיעדר קבר שאוכל להשתטח עליהם, לשאת תפילה ולהשיח את מה שבליבי.
11. נקמתי האישית בכל אלה שעמדו לכולותינו, להשמידנו פיזית ורוחנית. על אף רצונם לכך, הנני חי חיים מאושרים במדינת ישראל יחד עם משפחתי האהובה.

הכותרת שנתתי לראש כתיבת זיכרונותיי "משואה לתקומה" לא היה בכדי. בחרתי בכותרת זו כי אין אפשרות להפריד בין ילדותי, היותי בשואה, השתתפותי בעליה הבלתי לגאלית והגירוש לקפריסין, עלייתי ארצה ולחוות את הכרזת החלוקה והמדינה שבדרך, למלחמת העצמאות השתתפותי בה ולסיימה בשבי בעבר הירדן ולאחריה עלייתי השנייה ארצה, הקריירה המשטרית והקמת המשפחה, ללוות את התפתחותה של המדינה למרות הכל.

האפשרות שניתנה לי לפגוש את אחי ואחותי כאן בארץ ולשמוח יחד אתם שלמרות הכל שרדנו ויכולנו בכל לצרור הנאצי ! לצערי הורי לא זכו לרוות נחת מכל הילדים והנכדים שלהם. כן אני מצטער שנשארתי לבדי מכל המשפחה הענפה אך אני מאושר שרעייתי האהובה על ידי ותומכת בי כן אני מאושר יחד עם רעייתי לראות את ילדנו מצליחים וכל נכדותינו בדרך הנכונה.



חגי יצקן, המראיין של שמואל:

בנימה אישית אני חייב לסכם את החוויה שלי מהמפגשים עם משפחת בוגלר היקרה.

כשניגשים למשימת תיעוד סיפור חיים של ניצולי שואה, באופן טבעי, קיימים מיתוסים שונים ומשונים (קשישים קשי יום, אולי עריינים וכיו"ב) כשפגשתי לראשונה את שמואל ורעייתו נשברו כל אותם מיתוסים.

התוודעתי למשפחה משכילה, מחוננת ומצליחה.

שמואל ורעייתו זקופי קומה, זוג אצילי, אינטלגנטים רוטים המתנסחים בשפה גבוהה, בקיאים ברזי היהדות ועולמות תוכן רבים אחרים. נטעו שורש חזק ביישוב הארץ וגידלו משפחה לתפארת.

הוקסמתי מאוד מהכנסת האורחים לה זכיתי, מהאהבה לילדים (בנותיי) ומהאוזן הקשבת והעצות הבוגרות לצד החיבור הנדיר שחשתי.

שמואל שעבר את תלאות המלחמה והשואה, מיד עם הגעתו ארצה התגייס וסיכן עצמו בשירותי הבטחון משואה לתקומה ונטל חלק חשוב ביישוב ארץ ישראל וכאילו לא די בזאת, מיד הצטרף לפלמ"ח ונלחם במלחמות ישראל.

גם רעייתו של שמואל, עברה תלאות והגיעה ארצה באוניית המעפילים המפורסמת - אקסודוס שיצאה מחופי דרום צרפת ב-11 ביוני 1947, כשעל סיפונה 4,515 נוסעים ניצולי שואה, כידוע הנוסעים לא הורשו להיכנס לתחומי הארץ, והוחזרו בכוח למחנות העקורים בגרמניה, לאחר מאבק מר.

יחד עם רעייתו החל מהבסיס ופיתח קריירה מפוארת בשירות הביטחון עד תפקידים בכירים ופרישה בדרגת תת ניצב (!) במשטרת ישראל.

באופן טבעי (אם כי לא ברור מאליו), מאז פרישתו בגיל 70, ועד היום שמואל לא נח על זרי הדפנה והתנדב ומתנדב במס' מסגרות להפצת זכרון השואה והנחלת המורשת לדורות הבאים:

1. מט"י (מרכז טיפוח יזמות) - כחונך בעיקר לבעלי עסקים זעירים שהסתבכו בחובות בשל חוסר ידע בניהול העסק.
2. קופת חולים כללית - שמואל סורק את החומרים בתיקים הרפואיים לארכיון ממוחשב.
3. יד ושם - במחלקה לחסידי אומות שמואל היה מתרגם עדויות של ניצולים ומצילים כדי שהמצילים "והיו רבים כאלה אך לא מספיק רבים" יוכלו לקבל את אות חסידי העולם בשל מעשיהם הנדיבים אגב הסתכנות בחייהם ובחיי משפחתם. בהתנדבות זו שנמשכה קרוב ל-8 שנים ניצל את ידיעותיו בחקירות ובדיקת הראיות בתיק אם ישנן מספיק ראיות כדי לזכות את המציל או מאן דהוא ממשפחתו במקרה שהמציל עצמו כבר לא בין החיים וניהל חקירות על ידי הקמת קשר טלפוני עם ניצולים וגם משפחות המצילים במדינות רבות בעולם: הונגריה, ארה"ב, אוסטרליה, קנדה ואף בסלובקיה ויוגוסלביה.
4. בנוסף שמואל כניצול שואה מרצה כעד בבתי ספר תיכוניים ברחבי הארץ על התקופה האפילה במלחמת עולם השנייה ואף מלווה בתי ספר למחנות ההשמדה בפולין.
5. כוחות הביטחון - ליווי משלחות למסעות העדות בפולין (אנשי משטרה ומשמר הגבול וצה"ל).

בסיום, בחרתי לשאול את שמואל מס' שאלות מסכמות:

1. איך אתה מסביר את שיעור הקומה למרות הסבל וההצלחה שלך ושל משפחתך?
"אני חייב את ההצלחה שלי לאשתי היקרה שגידלה את ילדיי כשעבדתי משש בבוקר ועד חצות הלילה. שתמכה ותומכת בי עד היום והיא עזר כנגדי".

2. כיצד חשת ומה הייתה ההשפעה לאחר שכתבת את המכתב לאימך?
"המשימה הזו של כתיבת המכתב לזוהרה בתהליך ארוך. לצערי לא רק שלא חשתי הקלה אלא שכתבת המכתב הובילה לכך שהפסקתי לחלום על אבי ז"ל. בדיעבד, אילולא הייתי יודע שזו תהיה התוצאה, חד משמעית לא הייתי כותב את אשר על ליבי".

3. מה המסר שלך לדורות הבאים?
"לא לסלוח ולא לשכוח!"

החיילים שלנו בצה"ל צריכים להיות גאים במדינה ועליהם לעשות הכול בכדי שלעולם לא נלך כצאן אל הטבח ולא תהיה שואה נוספת!
חייבים להעביר את זיכרון השואה לדורות הבאים".



אציין כי בתיאור הנ"ל התבססתי לאחר שקראתי בשקיקה את זכרונותיו של שמואל כפי שנרשמו מפיו על ידי מר דן לוי בשנת 2012.

מחכה בכיליון עיניים להוצאת ספר ע"י שמואל כפי שממתכנן.

"רק הישמר לך ושמור נפשך מאוד, פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך, כל ימי חיידך; והודעתם לבניך, ולבני בניך (דברים, ד' ט')."

ראיון: חגי יצקן, ירושלים, יוני 2014